Rodne teorije i opis jezika

Nujić, Damira

Master's thesis / Diplomski rad

2012

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:112455

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek

zir.nsk.hr

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Damira Nujić

Rodne teorije i opis jezika

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Branko Kuna

Osijek, 2012.

Sažetak

U radu se raspravlja o povezanosti roda i spola te o utjecaju roda na karakterizaciju govornika u određenoj komunikacijskoj situaciji. Bavi se i pitanjem postojanja ženskog i muškog jezika te obilježjima koja se pripisuju tako razgraničenom jeziku. Također, rad dovodi u sumnju i opravdanost postojanja kategorije roda. U radu se predstavljaju različite rodne teorije koje opisuju postojeći jezik, u kojemu pronalaze brojne seksističke oblike, te nude savjete za promjenu muške dominacije u jeziku, zalažući se ponajprije za jezične reforme i pobunu protiv rodne neravnopravnosti jezika. U predstavljenom se radu najprije ukratko govori o feminističkoj lingvistici općenito, o potrebi i uzrocima njezina nastanka te o tri karakteristične faze njezina razvoja, od 70-ih godina do danas, a zatim se pobliže opisuju pojedine teorije koje su imale velik odjek u javnosti i koje su utjecale na daljnja feministička istraživanja. Na kraju se promatraju zajednički zaključci i točke dodira svih predstavljenih teorija. Također, treba napomenuti da su pristupi jezično-rodnoj problematici u radu podijeljeni prema mjestu nastanka, odnosno dijele se na svjetske teorije, temeljene prvenstveno na proučavanju engleskog jezika, i na teorije bazirane na proučavanju diskriminacijskih oblika i rodne neravnopravnosti u hrvatskom jeziku. U sklopu se svjetskih rodnih teorija predstavljaju teorije Lakoff, Kristeve, Irigaray, Wittig, Kramarae, Spender, Harrisa i Savić, dok povezivanje hrvatskog jezika i roda predstavljaju Borić, Bertoša i Heffer.

Ključne riječi: rod, spol, feministička lingvistika, jezična diskriminacija, stereotipi

Uvod

Jezik nije samo razmjena kodiranih poruka između govornika i slušatelja u svrhu prijenosa informacija, već je i refleksija društva i posljedica njegova oblikovanja i hijerarhijskog ustroja. Jezik, dakle, govori o članovima društva i pozicijama koje oni zauzimaju, dokazujući preko svojih oblika neravnopravnost rodova u društvu. Kako jezik proizlazi iz kulture koja je hijerarhijski oblikovana, on nasljeduje tu neravnopravnost pa se različito odnosi prema muškarcima i ženama, odnosno uspostavlja hijerarhijski odnos dominantnih i podređenih. Kao takav, jezik postaje usmjeren protiv žena, koje se sve više otuđuju od njega, odnosno jezik postaje dio diskriminacije koja „… podrazumijeva stavove, ponašanje ili djelovanje u prilog svoje i na štetu druge društvene grupe temeljem nejednakih kriterija, koji mogu biti posljedica predrasuda ili pak namjernog osporavanja prava drugoj grupi. Obuhvaća tretiranje ljudi na osnovi njihove pripadnosti određenoj grupi kako bi se istakao njezin manje vrijedan položaj u društvu.“ (Barada 2004: 85). Međutim, kao što društvo utječe na stvaranje i uporabu jezika, tako i jezik utječe na oblikovanje društva i odnosa u njemu. Naime, promičući diskriminacijske i seksističke oblike, jezikom se učvršćuje podjela na rodove i hijerarhiju među njima te onemogućava promjenu takvog odnosa. Imajući moć utjecaja na društvo, jezik postaje ključan dio borbe za slobodu i ravnopravnost rodova. Dakle, jezik je s jedne strane dio sustava represije žena, dok s druge strane može postati oružje u borbi protiv podređenosti žena.

Uvidjevši moć jezika, feministkinje mu se sve više okreću kako bi ostvarile svoje ciljeve. Što je uopće feminizam i kako mu jezik pomaže u ostvarivanju ciljeva? „At a political level, feminism is a movement for the full humanity of women.“ (Cameron 1992: 4). Međutim, ima autora koji feminizam ne svode isključivo na žene, već ga povezuju sa seksizmom uopće. „Feminizam je pokret za okončanje seksizma, seksističkog izrabljivanja i ugnjetavanja.“ (Hooks 2005: 8). Dakle, prikazano je da je feminizam pokret koji se zalaže za potpunu jednakost rodova, u čemu se naravno mora osvrnuti na jezik koji oblikuje međusobne odnose, ali i pokazuje povijesni razvoj takvih odnosa. „As an intellectual approach, feminism seeks to understand how current relations between women and men are constructed – and we take it they *are* constructed, rather than natural – and in the light of this understanding, how they can be changed.“ (Cameron 1992: 4).

Iako su se feministkinje najprije borile za jednakost u odnosu na muškarce, odnosno za priznavanje njihovih prava i priznavanje jednake vrijednosti njihova rada, u suvremenim se feminističkim teorijama dovode u pitanje i same kategorije spola i roda. Jozić i Rakovac naglašavaju da „onoga trenutka kada sama lingvistička znanost uviđa koliko je za lingvističku stvarnost važan multikulturalni pristup, na red dolaze i pitanja poput odnosa *jezik – spol*." (Jozić-Rakovac 2008: 1). Pitanje roda i spola vrlo je kompleksno i ima presudnu ulogu u svim feminističkim, pa onda i feminističko-lingvističkim teorijama. „Termin spol odnosi se na fizičke razlike tijela, dok se rod odnosi na psihološke, društvene i kulturološke razlike između muškaraca i žena." (Cesar i dr. 2005: 21). Spol je dakle biološki determiniran i dio je ljudske anatomije, dok je rod kulturno konstruiran i zapravo se određuje u opoziciji s drugim, suprotnim, članom te kategorije. Vidljivo je kako „… rod stoga nije ni posljedica spola ni tako naizgled čvrst kao spol." (Butler 2000: 21). Problematika roda počiva upravo u njegovom kulturnom određenju, odnosno u činjenici da se u različitim kulturama pripisuju različite karakteristike za muškarce, a različite za žene što dovodi do sukoba u određivanju što je muško, a što žensko, ali i do sumnje u mogućnost takvog određivanja. Što je to univerzalno i specifično žensko? Može li ono uopće odrediti? Rodna je podjela vrlo naglašena u ljudskoj kulturi i postala je jednim od glavnih kriterija za karakterizaciju ljudi. „Gender is embedded so thoroughly in our institutions, our actions, our beliefs, and our desires, that it appears to us to be completely natural." (Eckert-McConnell Ginet 2003: 9). Međutim, treba imati na umu da je rod ipak samo ljudski konstrukt dvaju kategorija s pripisanim karakterističnim svojstvima za obje kategorije koje izravno ne proizlaze iz muške i ženske anatomije. Univerzalnosti ženskog protive se feministkinje, naglašavajući da je mnoštvo žena i njihovih identiteta te da se ne mogu staviti u isti kalup. U borbi za potpunost pojedinaca i ukupnost njegovih prava, jedinstvo kategorije žena nije poželjno. Oslonivši se samo na interpretaciju jedne kulture, često potpuno različite od ostalih kulturnih interpretacija, rod postaje apstraktna, gotovo nepostojeća kategorija. Također, postavlja se pitanje, ako je rod konstruiran, isključuje li to mogućnost djelovanja i promjene na postojeću binarnu rodnu podjelu? U promatranju roda važan je odnos članova kategorije, kao i konteksta jer rod nije urođen atribut osobe. Opozicija muškarac/žena nužno ne mora nestati, ali treba težiti da ta opozicija postane sporedna, nezanimljiva, odnosno socijalno nevažna. „Gender should never be used as a bottom line explanation because it is a social construction needing explanation

itself.“ (Cameron 1992: 61). Jednakost pojedinaca treba se postići usmjeravanjem na njih, a ne na binarno podijeljene apstraktne kategorije roda. „Jednakost je ključni koncept za feminističku teoriju i politiku a čijim se ostvarenjem razrješuju kompleksni odnosi muške moći, podčinjenosti i dominacije na društvenom, političkom, kulturnom i ekonomskom planu kao i osobnom životu i omogućuje ozbiljenje žena kao punopravnih i slobodnih bića.“ (Kašić-Marijan-Pešut 2005: 9).

Hijerarhija i problemi u odnosima između muškaraca i žena proizlaze iz kulturno nametnutih razlika predstavljanih preko kategorije roda. Različita rodna obilježja svoju opravdanost dokazuju vjerovanjem da razlike proistječu iz same prirode. No nema dokaza da biološke razlike dijele pojedince na dvije suprotstavljene kategorije, a nema potvrde ni za nužnost hijerarhije među rodnim kategorijama. Žene su u kulturi neopravdano marginalizirane, a to se reflektira i na jezik. Vidljivo je da se muški i ženski govor razlikuje, bez obzira prihvatili tezu o postojanju muškog i ženskog jezika ili jednostavno gledanje na razliku kao na posljedicu društvenog položaja govornika. Međutim, umjesto da se teži zajedničkom ravnopravnom jeziku, ženama se nameće da promijene i prilagode svoj govor muškarčevom, odnosno njihov se govor predstavlja kao inferioran pa se dodatno analizira i objašnjava kako bi se pojedini oblici promijenili i prilagodili patrijarhalnom društvu, dok su muškarci predstavljeni kao norma kojoj se žene trebaju prilagoditi.

Ovaj rad bavi se već spomenutom rodnom i spolnom problematikom te hijerarhijom u odnosima muškaraca i žena koja rezultira podređenošću žena u kulturi, ali i u jeziku kao posljedici društvenih pojava. Što su uzroci te dominacije muškaraca u društvu i jeziku te može li se postojeće stanje promijeniti? Postoji li muški i ženski jezik? Odgovori su ponuđeni u brojnim rodnim teorijama kojima se opisuje jezik u koji se gleda kao na potencijalno i odlučujuće oružje protiv podređenosti žena u kulturi. Također, predstavit će se i savjeti feministkinja kako djelovati i učiniti jezik ravnopravnim. U radu će najprije biti riječi o najutjecajnijim i najproširenijim stranim autoricama i njihovim teorijama, a zatim će biti predstavljeni i opisi hrvatskoga jezika domaćih autorica te prikaz rodno najosjetljivijih jezičnih točaka u njemu.

1. Rodno-jezične teorije u svijetu

Feministička lingvistika, nastala ranih 70-ih godina, morala je ispuniti dva zadatka kako bi se potvrdila kao znanstvena disciplina i kako bi mogla ispuniti svoje ciljeve. Najprije je trebala opisati zatečeno jezično stanje kao rezultat muške dominacije u kreiranju i oblikovanju jezika, a zatim kazati na najproblematičnije diskriminacijske točke te pokušati dati alternativne i ravnopravne jezične oblike. „Men have waxed eloquent with „their" languages, played with syntax and words, punned, experimented with style and rhetorical forms, debated this or that relationship among languages, added words they felt they needed, sworn the vilest oaths, and blocked attempts by powerless groups to become significant, visible speakers." (Penelope 1990: 27). Međutim, sada je došlo vrijeme pobune tih potlačenih grupa koje više nisu zadovoljne muškim oblikovanjem jezika niti svojim položajem unutar njega. Feministička lingvistika dio je lingvistike koji je usmjeren na govor žena u različitim situacijama, ali i govor drugih o ženama. Feministkinje odabiru lingvistiku u svojoj borbi za jednakost jer se u jeziku jasno pokazuje diskriminacija i neravnopravna podjela moći u društvu. „Kako je moć imenovanja isključivo muška, jezik podržava i reproducira diskriminaciju." (Barada 2004: 10). Feminističke teoretičarke ukazuju na rodno krojenje jezika i ponašanja u određenoj kulturi koje sve više učvršćuje rodnu nejednakost i promicanje seksističkih oblika. „Sexism is a system in which women and men are not simply different, nut unequal… Sexism in language is one manifestation of the system, and it works to the disadvantage of women, not men." (Cameron 1992: 100). U feminističkoj lingvistici postoji više pristupa koji na različite načine žele ukazati na položaj žene u jeziku, ali se svi slažu da je njezin položaj podređen u odnosu na muškarca.

Proučavanje ženskog podređenog položaja u društvu, a onda i u jeziku, uvodi sa sobom i problem spola i roda, ali i razlikovanje „prirodnog" i gramatičkog roda. Prema Penelope, muškarci i u pitanju gramatičkog roda iskazuju dominaciju, umjetno ga preoblikujući u iskazivanje prirodne spolne različitosti iako je on u početku bio odraz različitih razreda ili vrsta imenica. „Once *feminine* and *masculine* were chosen to designate noun classes, gender and seks became synonymous and the necessity of distinguishing between „grammatical" and „natural" gender followed, a distinction which purports to explain the pseudo-problem created by Protagoras's choice of labels for noun classification." (Penelope 1990: 59).

Problematiziranje roda i spola otvara novi problem, odnosno (ne)postojanje „ženskog“ i „muškog“ jezika. Je li dovoljno navedene pojmove definirati prema govorniku koji ih izriče ili ne? Bertoša navodi kako „ni tzv. »ženski jezik« i tzv. »muški jezik« ne mogu postojati unaprijed, nego se mogu jedino stvarati – to nisu dvije različite i isključujući kategorije, već kontinuum koji se poklapa i prožima, njegove su granice nejasne i ne ovise nužno o biološkim karakteristikama osobe.“ (2002: 284). Tomu u prilog govori i rad „Jezične promjene i feministička kritika jezika” već spomenute autorice kojim ona ističe kako „jezični oblici nemaju moć sami po sebi, nego samo u ustima i ušima govornika koji ih upotrebljavaju i zato je uspješna jezična promjena moguća isključivo uz istovremenu promjenu društva i njegovih institucija“ (2001: 66).

Feminističku lingvistiku, odnosno intenzivnije proučavanje povezanosti roda i jezika karakteriziraju različite teorije i pristupi u istraživanju navedene problematike. Međutim, najčešće se dijeli na tri vremenska razdoblja od kojih svako obuhvaća jedno desetljeće rodnog analiziranja jezika. Početak proučavanja, dakle 70-e godine 20. stoljeća, obilježilo je isticanje jezičnih ženskih osobina koje su različite od dominantne norme muškog jezika. „To su pristupi u okviru *teorije nedostatka* (*deficite theory*) prema kojoj se za neku jezičku pojavu koja je ustanovljena kod muškaraca najčešće vezuje odsustvo iste u govoru žene“ (Savić 1995: 2). Tipičan je pokazatelj tog razdoblja rad „Language and woman's place“ Robin Lakoff koji će u nastavku ovog rada biti detaljnije prikazan. Postojeći se jezik analizira, a posebno se upozorava na pravilnu upotrebu mocijskih parnjaka te na oslovljavanje i obraćanje ženama. Dakle, 70-ih godina težilo se opisati postojeći jezik te upozoriti na njegove seksističke oblike, odnosno pokušati pronaći adekvatne zamjene za njih koje će jezik učiniti rodno ravnopravnijim. Kritikama prvog razdoblja uslijedilo je drugo koje obuhvaća 80-e godine 20. stoljeća. „Novi pristup je u okviru *teorije različitosti* (*difference theory*), koja razlike između žena i muškaraca tumači kao posledicu različite socijalizacije dečaka i devojčica u našoj civilizaciji. Mogući nesporazumi očitovani u jeziku i govoru samo su ogledalo takvih razlika. Zato se ovaj pristup označava kao teorija razlika, ili teorija o *dve kulture* (*two cultures theorie*)“ (Savić 1995: 2). Uz najpoznatiju predstavnicu proučavanog razdoblja, Deborah Tannen, promatrano razdoblje obuhvaća i druge teorije, poput onih Irigaray i Kristeve koje se kritički osvrću na Lacana, ali i radikalne feminističke lingvističke teorije Spender i Kramarae. Treći se period u razvoju jezično-rodnih proučavanja odnosi na 90-e godina 20. stoljeća, ali traje još i danas. Naravno, promatrano

se razdoblje kritički postavlja prema prethodnima i njihovim pristupima. „Od osamdesetih godina, kada su se istraživanja sa ženskog jezika usmjerila prema širem pojmu roda i jezika, preko devedesetih, kada se feministička lingvistika bavila i istraživanjem jezičnog ponašanja svih supkulturnih zajednica koje se nazivaju *queer community*, sve do danas, ostao je jedan isti zajednički cilj – promjena." (Pinter 2011: 7). Međutim, prikazano se razdoblje sve više okreće konkretnoj jezičnoj praksi, odnosno jezičnoj aktivnosti obojanoj određenim kontekstom. Dakle, promatrano razdoblje karakteriziraju *teorije aktivnosti.* Više rod nije jedini kriterij u opisu govora muškaraca i žena, već se u obzir uzimaju i ostali aspekti određene razgovorne situacije, poput vremena i mjesta razgovora, dobi i hijerarhijskog položaja sugovornika te teme i svrhe razgovora. Prikazanim se pristupima želi naglasiti važnost komunikacije kao bitnog dijela hijerarhijske društvene strukture, odnosno upozoriti da međusobni razgovori oblikuju kulturu u kojoj živimo. Jezik i društvena pravila podupiru mušku dominaciju u razgovoru i zapravo na taj način drže nepromijenjenom mušku moć u društvu.

Na samom početku oblikovanja feminističke lingvistike, odnosno svijesti o različitom odnosu jezika prema muškarcima i ženama te upućivanju na dotada zanemarene seksističke jezične oblike stoji rad Robin Lakoff koja prethodi svim rodno-jezičnim teorijama i raspravama, bilo da ju slijede ili kritiziraju.

1. 1. Robin Lakoff

Jednim od ključnih radova o utjecajima i zrcaljenju rodne problematike na jezik smatra se „Language and woman's place" Robin Lakoff koji izlazi 1973. godine. Ukazujući na općeprihvaćenu sposobnost jezika da otkriva govornikove stavove i osjećaje, Lakoff povezuje marginalizirani položaj žene u društvu s njezinim nametnutim podređenim mjestom u jeziku. Neravnopravnost žena u jeziku proučava se u dvije situacije, odnosno u samom ženskom govoru i u govoru ostalih o ženama, pronalazeći u objema situacijama prijetnju ženskom jezičnom identitetu, ali i identitetu uopće. Polazeći od jednostavne i dokazane činjenice kako ista riječ može različito zazvučati u različitih govornika, posebice ako se radi o emocionalno nabijenim područjima kao što su seksizam i drugi oblici diskriminacije, Lakoff ukazuje na različite jezične uloge žena i muškaraca. Također, naglašava postojanje dva jezična stila, odnosno neutralnog, univerzalnog jezika i jezika žena. Često je kritizirana zbog takvog prikaza ženskog jezika jer ga

predstavlja ne samo kao različitog od muškog, dominantnog, već ga prikazuje kao inferiornog. Zapravo Lakoff prikazuje i opisuje jezik nemoćnih i podređenih, bez obzira na rod, kojemu pripadaju i žene.

Lakoff je svoje proučavanje rodno obojenog jezika potkrijepila podatcima prikupljenima introspekcijom, odnosno pregledavajući vlastiti govor i govor njezinih poznanika, čak i jezik medija jer se u jeziku reklame zrcali jezik korisnika reklamiranog proizvoda. Ionako subjektivne i probrane podatke, Lakoff analizira vlastitom intuicijom. „We may recall that this was not a work of empirical investigation but an example of feminist folklinguistics, though informed by the author's linguistic training.“ (Cameron 1992: 70). Međutim, uz očite zamjerke metodologiji prikupljanja i istraživanja podataka, treba napomenuti da Lakoff tek ukazuje na probleme roda i jezika, odnosno tek formira rodnu teoriju jezika i nema radove prethodnika ili prethodnica na koje se može osloniti. Također, ona ne raspolaže određenim korpusom za pronalaženje primjera, već ih mora sama pronalaziti i bilježiti u svojoj okolini, a to je ionako otežano u užurbanoj i isprekidanoj usmenoj komunikaciji.

U proučavanju ženskoga govora Lakoff ističe pitanje *svijetloljubičastog zida*, odnosno pitanje ženskog leksika koji je precizniji u definiranju onoga što se ne smatra važnom društvenom temom. Preciziranje izraza, za razliku od ignoriranja prisutnog, ali nevažnog u muškom komuniciranju, ženama paradoksalno smanjuje društveni i jezični ugled. Naime, kako su muškarci kulturno predstavljeni kao odgovorni za društveno bitne odluke, ne upliću se u one razgovore koji ne pripadaju višoj vrijednosnoj razini, pa žene, bez prilike sudjelovanja u tim razinama, svoje stavove izražavaju o manje važnim temama, pa tako i o svijetloljubičastom zidu. Kako bi imala prilike biti uspješna i sudjelovati u važnijim razgovorima, Lakoff navodi kako žena, uz ženski jezik koji joj se nameće još od ranog djetinjstva, mora naučiti i neutralni jezik te postati bilingvalna, što također sa sobom donosi brojne probleme i povećava njezinu nesigurnost u govorenju. Dakle, uspješne su žene prisiljene preobražavati svoj jezik prilagođavajući ga jeziku muškaraca i na taj način dodatno podcjenjivati vlastiti spol u zamjenu za uspjeh. Zbog prikazanih savjeta Lakoff je često kritizirana jer predlaže mijenjanje ženskoga govora umjesto da savjetuje mijenjanje neravnopravnog jezika.

U skladu s tezom o postojanju dvaju jezika, rodno obojenih, Lakoff upozorava na rodno neravnopravno iskazivanje emocija uvjetovanih društvenim položajem govornika, pa govori o jakim i slabim eksplikativima. Navodi primjere:

„(a) Oh dear, you've put the peanut butter in the refrigerator again.

(b) Shit, you've put the peanut butter in the refrigerator again.“ (Lakoff 1973: 50)

Žene, prema Lakoff, karakterizira pristojniji i umjereniji govor, dok muškarci grubo iznose svoje emocije, bez društvenih sankcija. Kako ne mogu realizirati svoje emocije u potpunosti, govornicama prijeti opasnost nemogućnosti realiziranja kao osoba te do uvjerenja da njihove riječi nemaju jednaku težinu kao muške. Tipičnim ženskim riječima Lakoff smatra „*adorable, charming, sweet, lovely, divine*“ (1973: 51), dok su neutralne riječi „*great, terrific, cool, neat*“ (1973: 51). Važno je usmjeriti pozornost na izbor koji govornici čine pri izražavanju, posebice ako određeni tip riječi jedna skupina ljudi upotrebljava više od ostalih, na primjer, različito društveno gledanje na muško i žensko psovanje. Naravno, ponovno je riječ o razlici među rodovima koja rezultira različitim društvenim položajima. Mnoge su feministkinje zamjerile Lakoff podjelu na muške i ženske riječi, odnosno jezik jer smatraju da takva razlika dodatno pojačava hijerarhiju među rodovima i otežava ženama ionako marginaliziran položaj u društvu. „The first book to alert lingustis to the political implications of seks differences, Robin Lakoff's 1975 work *Language and woman's place,* is remarkable for creating a stereotype of its own – and one not so very different from its overtly chauvinistic precursors.“ (Cameron 1992: 43). Penelope ne imenuje direktno Lakoff, ali se obraća onima koji proučavaju ženski jezik. „Some people talk about „women's languages“, but these aren't languages at all. Rather, they are social dialects women are taught to speak, and the features characteristic of these woman's dialects mark us as subordinate to men in the world, as „weak“, „passive“, „stupid“ because we talk „like woman“. (Penelope 1990: 67).

Kao i u leksiku, i u sintaksi se engleskog jezika očituje neravnopravnost u rodno različitim govorima. Žene u razgovoru češće koriste „..tag-question … (which) makes a statement when one has confidence in his knowledge and is pretty certain that his statement will be belived; one asks a question when one lacks knowledge on some point, and has reason to belive that this gap can and will be remedied by an answer by the addressee. A tag questin, being

intermediate between these, is used when the speaker is stating a claim, but lacks full confidence in the truth of that claim.“ (Lakoff 1973: 54). Navedena bi se vrsta pitanja trebala koristiti samo za čavrljanje ili ako iz opravdanih razloga nismo sigurni u nešto. Postavlja se pitanje zašto su ta pitanja češća kod žena? Lakoff razlog pronalazi u pokazivanju manjka sigurnosti te želje za izbjegavanjem sukoba kod žena. Ženski razgovor često je okarakteriziran kao pristojan jer ostavlja odluku otvorenom. Ponovno upozoravajući na muško-ženske razlike u komunikaciji i izražavanju, Lakoff se i u ovom dijelu može izložiti brojnim kritikama. „Dubois and Crouch, for instance, tested the hypothesis that woman use more tag question than men. In their sample, on the contrary, it was men who used more. Other recent researchers, like Janet Holmes and Cameron, McAlinden and O'Leary have found women and men using roughly equal numbers of tags. Yet the idea that this is a 'women's form' persists: it is as though people want to belive Lakoff because her account fits so well with prevailing ideas.“ (Cameron 1992: 44). Naravno, ništa ne postoji u rodu što bi pojedince navelo da jednu vrstu riječi ili izraza koriste češće od druge grupe ljudi, tako da se zaista ne može govoriti o karakteristikama ženskog govora. Kao što je i prikazano, novija istraživanja nisu potvrdila Lakoffine teze o ženskom govoru. Međutim, istina je da društvo i njegova hijerarhijska struktura imaju velik utjecaj na cjelokupan razvoj pojedinca, pa tako i onaj jezični, no ne mogu se različiti pojedinci grubo svrstavati u kategorije koje ih prisilno izjednačuju, tvoreći umjetno jedinstvenu skupinu govornika.

U razgovoru drugih govornika o ženama, Lakoff kreće od eufemizama koje povezuje s neravnopravnošću spolova, odnosno sa ženskim podređenim položajem u komunikaciji. Nabraja eufemizme, dakle blaže riječi koje zamjenjuje oštriji i uvredljiviji izraz, za kućanicu: „*homemaker, household executive, household engineer,* …“ (Lakoff 1973: 58) kojima kao da se pokušava uljepšati to sramotno zanimanje, naravno karakteristično samo za podređeni ženski rod. Izbacivanje riječi ili njihova zamjena ljepšim izrazima neće promijeniti zatečenu situaciju. Kako se društveno stanje i stavovi tog društva odražavaju u jeziku, primarno je promijeniti, bar djelomično, takvo stanje, a ne nasilno izbacivati riječi ili ih zamjenjivati novima jer će i one, s vremenom, postati negativno obojene. Slične je prirode i korištenje eufemizma *lady*, odnosno pravljenje razlike između leksema *lady* i *woman* u kojoj se prvi član razlike koristi ili u kolokvijalnom govoru ili kad je riječ banalnoj i nevažnoj temi. Razlika je *lady – woman* i pri opisivanju pojedinog posla. Što je posao manje zahtijevan, to je veća mogućnost da se osoba

opiše kao *lady*, npr. „Cleaning lady is at least as common as cleaning woman, saleslady as saleswoman. But one says, normally, woman doctor“ (Lakoff 1973: 59). Takve razlike u muškim zanimanjima nema. Također, mnogi koriste termin *lady* iz poštovanja kako bi naglasili damsko i profinjeno ponašanje žene, ne znajući da tim izrazom sugeriraju žensku bespomoćnost i stavljaju je u podređen položaj. Slično je i s upotrebom riječi *girl* pri oslovljavanju ili obraćanju ženama različitih godina, čime se ukazuje na njihovu naivnost i neodgovornost. Čak i društveno manje cijenjena muška zanimanja imaju veći prestiž od ženskih iste vrste, tako da se žene s takvim zanimanjem moraju boriti protiv dvostrukog podcjenjivanja. Lakoff se dotiče i nepravednosti u parovima *woman doctor – doctor* ili *woman sculptor – sculptor*. Zašto se ženski jezični oblici predstavljaju kao otklon od norme koju, dakako, predstavlja muškarac, odnosno njemu prilagođeni jezični oblici? Penelope se također dotiče navedene problematike. Proučava kako se prestižna zanimanja predstavljaju kao muška, pa ako se moraju specificirati, dodaju pridjev *ženski* ispred oblika, na primjer „*woman doctor*“ (Penelope 1990: 103). Međutim, proces stvaranja mocijskih parnjaka ne ide uvijek tim smjerom što dokazuje diskriminacijsku prirodu jezičnih oblika. Ako je riječ o zanimanjima koja se u društvu ne smatraju prestižnima, čak su često i seksualno obojena, gotovo se uvijek koriste ženski oblici, a kada se mora napraviti muški mocijski parnjak, ističe se da je riječ o muškarcu, kao da se pojam univerzalno odnosi na žene. Primjeri su „*male secretary, male prostitute* or *male nurse*.“ (Penelope 1990: 103).

U proučavanju mocijski tvorenih imeničkih parova, Lakoff spominje i par *master – mistress*. Obje su riječi najprije označavale nečiju moć nad nekim, ali se s vremenom oblikovalo novo značenje. „… master now generally refers to a man who acquired consummate ability in some field, normally non-sexual. But its feminine counterpart cannot be used in this way. It is practically restricted to its sexual sense of 'paramour'.“ (Lakoff 1973: 63). Dok se muškarcima i dalje priznaje moć nad nekim, ženama je takva moć isključivo seksualno obojena. Schulz ističe „… that many insult terms for women have developed from originally unisex words or endearments“ (Cameron 1992: 108). Neutralne riječi postaju seksualno obojene i negativno konotirane ako se odnose na žene ili su dio ženskog jezika. Također, Lakoff upozorava na još jednu zanimljivost u pogledu tih dviju imenica: „Interesting too in this regard is the fact that master requires as its object only the name of some activity, something inanimate and abstract. But mistress requires a masculine noun in the possessive to precede it“ (Lakoff 1973: 64).

Treba napomenuti i da *mistress*, u značenju ljubavnice, ne može imati značenjski jednakog muškog parnjaka. Čak ako se on jezično i stvori, u društvu neće biti jednako korišten i neće mu se davati isto značenje, dokle god je muški položaj u društvu istaknutiji i vrijednosno priznatiji od ženskog. Slično je i s parom „*He/she is a professional*" (Lakoff 1973: 64), u kojemu muški profesionalac označava odvjetnika ili doktora, a žena prostitutku. Opet je muškarac definiran prema svojim zaslugama i postignućima, a žena prema seksualnosti. I par *spinster – bachelor*, oba u značenju osobe koja nije u braku, drugačije zvuče u društvu. „Bachelor is at least a neutral term, often used as a compliment. Spinster normally seems to be used pejoratively, with connotations of prissiness, fussiness, and so on." (Lakoff 1973: 66). Značenje je ženske inačice negativno, propustila je svoju priliku za brak i majčinstvo, dok se *neženja* promatra kao izbor samog muškarca na koji se gleda kao na dobru i privlačnu ideju. Mnogo je takvih parova u engleskom jeziku i Lakoff ih velik broj objašnjava kroz primjere. Ovdje će biti istaknut samo još par *udovac – udovica* jer se u engleskom jeziku žena identificira prema preminulom mužu pa uz sebe traži posvojni pridjev, npr. *John's widow*, dok kod muškarca nema takve veze i riječ *udovac* može stajati samostalno. Ipak, Lakoffina tvrdnja da se riječ *udovica* koristi puno češće ne mora biti posljedica rodne neravnopravnosti u jeziku, već samo odraz učestalije smrti starijeg muškog stanovništva. Pri kraju proučavanju utjecaja braka na definiranje muškarca ili žene treba istaknuti i osnovnu jezičnu razliku među rodovima s obzirom na brak. Ulaskom u brak, muškarac u engleskom jeziku ostaje *man*, a žena postaje *wife*, što se i govori na proglašenju braka. Dakle, njegov se položaj i socijalni status nije promijenio, dok žena mijenja svoj položaj, odnosno lingvistički mijenja svojeg označitelja. Također, kod ženskog se oslovljavanja pazi na njezin bračni status, odnosno pravi se razlika *Mrs* or *Miss*, hrvatskim oblicima *gospođa* ili *gospođica*, dok se muškarci uvijek oslovljavaju s *Mr*, odnosno *gospodin*. Muškarcu bračni status ne ulazi u postignuća, dok ženi ulazi, dio je njezinog socijalnog statusa.

Titula i oslovljavanje određuju identitet pojedinca kojemu se obraća u većim socijalnim grupama. U razgovoru s bliskim prijateljima ili podređenim sugovornicima oslovljava ih se samo imenom ili, rjeđe, samo prezimenom, dok se distanca i nedovoljno poznavanje osobe izriče oslovljavanjem imenom i prezimenom. Međutim, nastaje problem u oslovljavanju žena iako bi logično trebalo slijediti ista pravila kao i kod muškaraca. No što s preklapanjem prethodno opisanih situacija kada se želi izraziti jednakost i kolegijalnost, ali govornik i sugovornik nisu

osobni prijatelji i žele u razgovoru držati distancu? Kod muških se govornika koristi samo prezime, dok se žene oslovljava ili imenom ili imenom i prezimenom. Ako se koristi samo ime u tim situacijama, što je i najčešće, implicira se da sugovornik nije kolega i stavlja ga se u podređen položaj. Ime i prezime označava da sugovornik nije jednak s kolegama, da ne pripada cjelini.

Dakle, prethodno je prikazan dio diskriminacijskih jezičnih oblika koji onemogućavaju ženama jednak položaj u jeziku kojim se i one služe. Takva jezična neravnoteža stavlja u središte problematike pravu životnu neravnotežu i nejednakost. Nije dovoljno zamijeniti postojeće diskriminacijske jezične oblike prihvatljivijima jer su oni samo vanjski simptomi problema, već treba promijeniti njegovo središte. Naravno, s promjenama u društvu, nastupit će i mijenjanje takvih oblika koje tada neće biti nametnuto i umjetno, već odraz ravnopravnijeg društva. Lakoff kroz cijeli svoj rad ističe promjenu samo nužnih i kritičnih oblika, odnosno onoga što se u ovom trenu može promijeniti. Tako nije primarno promijeniti riječi *man* u značenju čovjeka općenito ili *mankind* za čovječanstvo jer su se te riječi već ustalile kod govornika i bilo bi ih vrlo teško prisilno iskorijeniti. Problem zamjeničke neutralizacije, odnosno obraćanja spolno miješanoj grupi muškim rodom koji je neutralan, neobilježen, mogao bi se postupno mijenjati u jeziku, a time mijenjati i odnos među rodovima u društvu.

Lakoff zaključuje da postoje razlike u engleskom jeziku koji izgovaraju žene i koji izgovaraju muškarci, odnosno razlika se u njihovom socijalnom položaju reflektira na jezik. Posao je lingvista da ukazuju na nepravilnosti u jeziku te da sugeriraju načine uklanjanja kritičnih oblika, odnosno poboljšanja jezika. Međutim, uz lingvističku pomoć oko promjenjivih i nepromjenjivih jezičnih oblika, promjene se moraju dogoditi i u društvu kako bi zajedno pobijedili neravnopravnost među rodovima. Lakoff ne daje rodno-jezičnu teoriju, već upućuje na najizraženije rodno-jezične probleme te daje temelj za formiranje rodne teorije jezika na temelju njezinog teksta. U takvoj bi se teoriji jezika morali uzeti svi čimbenici u obzir pri proučavanju, a budući da prihvaćenost rečenice ovisi i o socijalnom kontekstu u kojemu je izgovorena, Lakoff u svom radu ističe važnost povezivanja lingvistike i sociologije.

1. 2. Utjecaj i kritika Lacana

U proučavanju jezika, feministkinje se ne služe samo opisom postojećeg stanja i pokušajem zamjenjivanja i promjene aktualnih seksističkih oblika, već od samog početka feminističke lingvistike razvijaju apstraktne teorije koje objašnjavaju mušku dominaciju u jeziku i nastanak jezičnih pravila, ali se bave i proučavanjem procesa djetetova usvajanja jezika koji utječe na njegovo oblikovanje i odrastanje. Među takvim teorijama uočava se snažna veza između lingvistike i psihoanalize, predstavnik koje je i Jacques Marie Émile Lacan. Lacan je imao velik utjecaj na feminističke lingvističke teorije, kako kod onih koji su ga slijedili u razmišljanju, tako i kod onih koji su ga kritizirali. Pod Freudovim i Saussureovim utjecajem, Lacan predstavlja model proučavanja jezika koji se prvenstveno temelji na razdoblju usvajanja jezika i postajanja članovima simboličkog poretka, odnosno postajanja članovima društva. Lacan ističe važnost strukture nesvjesnog i znakova kao njegovih sastavnica, odnosno približava ga strukturi i organizaciji jezika čijim usvajanjem dijete postaje dio kulture. „Lacan's most important claim from a feminist perspective is that male and female children (or masculine and feminine subjects, though Lacan does not maintain the distinction rigorously) enter the symbolic order differently. The reason for the difference is the crucial position oft he phallus: this is the symbol that 'rules' the whole order, and it is also the mark of sexual differentiation.“ (Cameron 1992: 165). Subjekti se u najranijim godinama ne razlikuju i nema hijerarhije među njima. Međutim, suočavajući se s Edipovim kompleksom, a posebice i onim kompleksom za distinkciju rodova najvažnijim, kastracijskim, djeca se počinju razlikovati po plus ili minus muškim obilježjima, ne toliko biološki uvjetovanim, već kulturno određenim znakovima muževnosti pa žene, u nedostatku kulturne muževnosti, ostaju izvan sustava i postaju kulturno i lingvistički otuđene te zauzimaju podređena mjesta u hijerarhiji. Preuzimajući proizvoljnost znaka i njegovo određivanje u odnosu prema ostalima, Lacan toj proizvoljnosti daje novi značaj. Naime, ako, prihvaćajući sustav znakova, ulazimo u simbolički poredak, odnosno u hijerarhijski i patrijarhalno oblikovanu kulturu, tada nema stvarnosti osim one koja je jezikom prenesena djetetu.

Luce Irigaray jedna je od poznatijih i utjecajnijih Lacanovih kritičarki. Irigaray Lacanu zamjera nemogućnost postojanja pluralnosti u jezičnom, ali i sustavu seksualnosti jer su ta dva sustava kod Lacana povezana. Točnije, Irigaray, kao feministička teoretičarka, ne prihvaća određenje žene kao opozicije muškarcu, odnosno kao nešto čemu nedostaje muževnost, već ih gleda jednostavno kao različitosti, uvjetovane različitim anatomijama. Također, Irigaray, suprotno Lacanu, naglašava da postoji ženski jezik. Međutim, taj je jezik potisnut u patrijarhalnom poretku, odnosno žene bivaju na neki način ušutkane. Irigaray koristi „metaphor of women's exile“ (Cameron 1992: 172) kako bi izrazila žensku izdvojenost iz društva nastalu ili odbacivanjem dominantnih struktura ili samoinicijativnim marginaliziranjem od patrijarhalnog društva radi očuvanja dijela vlastitosti te savjetuje da se žene trebaju ponovno približiti svom jeziku. Ženski jezik karakterizira višeznačnost, ali bez hijerarhijskog poretka. Irigaray predstavlja vrlo apstraktan model bez konkretnih primjera u kojemu je vrlo teško spoznati kako bi zaista izgledao takav jezični model. Jezik doživljava kao proizvod nastao povijesnim razvojem socijalnih interakcija. Međutim, ne smatra da se spolna i rodna razlika trebaju izbrisati iz jezika, naprotiv, potrebne su u kulturi, ali trebaju se uravnotežiti.

U 80-im godinama 20. stoljeća Julia Kristeva objavljuje svoje radove koji se nadovezuju na Lacanova proučavanja simboličkog poretka, ali i s bitnim odstupanjima od njegove teorije. Kristevu karakterizira odbacivanje biologizma i esencijalizma što se očituje u pripisivanju dihotomije muškarac/žena metafizici gdje nestaje i spolni i rodni identitet, ali i sama ideja identiteta. U promicanju ideje za zamjenjivanjem analize rodnih razlika analizom rodnog razlikovanja u svakom pojedincu, muškarcu ili ženi, Kristeva je često bila optuživana za antifeminizam i odbacivanje kategorije žene. Ipak, njezina su proučavanja u skladu sa suvremenim feminističkim teorijama koje se zalažu za nepostojanje apstaktnih kategorija roda jer su pojedinci, bez obzira na spol, prerazličiti za ukalupljivanje u samo dvije, međusobno suprotstavljene, kategorije. Također, znanstveni je rad Kristeve usmjeren na prekidanje uvriježenog mišljenja o jeziku kao homogenom društvenom kodu, a to je dokazivala ističući heterogenost i produktivnost jezika, odnosno dualnu raspodjelu jezičnog označiteljskog sustava u kojemu znak postaje polisemično mjesto borbe za značenje.

Govoreći o Kristevi, nužno je objasniti dva temeljna pojma njezine lingvističke teorije, a to su semiotičko i simboličko, konstitutivni elementi značenja. „Semiotičko se dovodi u vezu s ritmovima, tonovima i pokretom označujućih praksi. Kao mjesto otpuštanja nagona, dovodi se u vezu i sa materinskim tijelom, prvim izvorom ritmova, tonova i pokreta za svako ljudsko biće jer svi smo boravili u tom tijelu."[1] Semiotičko Kristeva izjednačava s tjelesnim prostorom koji dijele majka i dijete, odnosno sa ženskom chorom, pojmom posuđenim iz Platonova Timaja kako bi označila „sasvim privremenu artikulaciju suštinski mobilnu, koja se sastoji od pokreta i njihovih kratkotrajnih zastoja." (Kristeva 1981: 298). Semiotičko je dakle predstavljeno tjelesnošću i libidom koji se nužno mora izmijeniti stabilnijom strukturom, ali i iskoristiti kako bi se postigla homogenost društva. „Semiotičko za Kristevu izražava tu izvornu libidnu mnogostrukost unutar same kulture, točnije, unutar poetičkog jezika u kojemu prevladavaju mnogostruka značenja i semantička otvorenost. Zapravo, poetički je jezik oživljavanje majčinog tijela u jeziku, koje ima potencijal razlomiti, srušiti i istisnuti očinski zakon." (Butler 2000: 86). Kristevin koncept temelji se na zvukovima, ritmovima ili grafičkom rasporedu jezika, odnosno na njegovoj materijalnosti, stoga joj odgovara heterogenost pjesničkog jezika i njegovo temeljno načelo odbacivanja isključive komunikativne zadaće jezika te naglašavanje sposobnosti stvaranja i inovacije, odnosno omogućavanje novih značenja.

Simboličko, kao druga sastavnica značenja, omogućeno je tek odbacivanjem spomenutog primarnog odnosa pojedinca s majčinim tijelom. Simboličko određuje nagone i libido, u svoj njihovoj mnogostrukosti i kompleksnosti, i umeće ih u hijerarhijsku i uređenu društvenu proizvodnju, odnosno uklapa ih u poredak različitih odnosa društva i kulture. Simbolički se element značenja usmjerava na gramatiku i samu strukturu značenja te time omogućuje referencijalnu funkciju jezika. Dakle, Kristeva povezuje djelovanje logike značenja s tjelešnošću i razlikama u ljudskoj anatomiji. Sličnost s Freudom leži u primarnoj ulozi jezika u psihičkom životu i razvoju pojedinca te u naglašavanju seksualnosti pozicija koje subjekti zauzimaju u simboličkom poretku. Također, Kristeva naglašava važnost majčinskog zakona u razvoju pojedinca i pripremanju njegova ulaska u društvo i stvaranju kulture, posebice u najranijoj fazi razvoja subjekta kad na njega ne djeluju socijalne odrednice koje će dijete kasnije preuzeti u

[1] http://www.okf-cetinje.org/OKF-Keli-Oliver-Kristeva-i-feminizam_550_1

patrijarhalnom sustavu. Time se Kristeva suprotstavlja Freudu i Lacanu koji socijalizaciju djeteta povezuju sa strahom od oca, ističući time očevu presudnu ulogu u razvoju pojedinca kao dijela kulture i društva. Proučavajući najraniju fazu u razvoju subjektiviteta pojedinca, Kristeva objašnjava da majčinski zakon prethodi očinskom. „Identifikujući materinski odnos prema djetetu kao funkciju, Kristeva odvaja funkciju udovoljavanja potrebama djeteta ljubavlju i žudnjom i kao takvu ona je definiše kao primarno društveno i govoreće biće. Kao žena i majka, ona je uvijek polno određena. Ali dok ispunjava materinsku funkciju, ona nije polno određena. Kristevina analiza sugeriše da do određenog raspona bilo ko može ispuniti materinsku funkciju – to može biti žena ili muškarac."[2] Kristeva naglašava definiciju žene kao prvenstveno govornog subjekta, time ističući da žena može, ali i ne mora biti majka, dok ne može ne biti govorni subjekt. Govor, odnosno pridjev *govorni* kojim opisuje subjekt, povezuje s izgovaranjem nečega svojeg, izricanjem vlastitosti, uz što se nadovezuje i proces stvaranja. Odbacujući isključivo svođenje majčinstva na prirodu, Kristeva stavlja naglasak na majku kao primarni subjekt koji joj postaje temelj za proučavanje svih subjektivnih odnosa, odnosno pojedinca promatra kao subjekt u nastajanju, uklapajući ga u proces stalnog sukoba svjesnog i nesvjesnog, odnosno potisnutog koje niječe pojedinčevu potpunu subjektivnost.

Istražujući pojam majčinskog tijela, Kristeva razvija pojam odbacivanja ili abjekcije. „Ona opisuje abjekciju kao operaciju psihe kroz koju se subjektivni i grupni identitet konstituišu isključujući sve što prijeti ličnim (ili grupnim) granicama. Glavna prijetnja mladom subjektu je njegova ili njena zavisnost od materinskog tijela. Stoga je abjekcija fundamentalno povezana sa materinskom funkcijom."[3] Budući da se kultura karakterizira kao patrijarhalna, jedini način da postanemo njezinim članom jest odbacivanje majčinskog tijela. Međutim, ženama ono predstavlja identifikaciju njih kao potencijalnih ili realiziranih majki pa nemogućnost odbacivanja izaziva konflikt unutar njih samih i melankoliju jer veza među majkom i kćeri nikad ne može u potpunosti biti prekinuta. Kristeva upozorava i na pogrešno postavljanje abjekcije koji je jedan od načina obračunavanja sa ženskom potlačenošću i degradacijom u patrijarhalnoj kulturi. Ako je odbacivanje majčinske funkcije nužno za postajanje subjektom, a s druge strane stoji da su i majčinstvo i ženskost svedeni na majčinsku funkciju, onda je, u okviru patrijarhata, i

[2] http://www.okf-cetinje.org/OKF-Keli-Oliver-Kristeva-i-feminizam_550_1
[3] Ibid.

ženskost, zajedno s majčinstvom, odbačena uz majčinsku funkciju. Kristeva se zalaže za bolje razumijevanje žena i majčinstva, odnosno za stvaranje novog diskursa. Ipak, ne slaže se s prevladavajućim mišljenjem feministkinja da je jezik patrijarhalan, kao i kultura u kojoj se nalazi te da izriču neravnopravnost i da ih zbog toga treba odbaciti. Kako je ranije naglašeno, Kristeva određuje ženu kao govorno biće, stoga njezino utočište vidi upravo u kulturi i jeziku jer joj je tamo kao govornom subjektu i mjesto, a posebnu nadu ulaže u pretpostavljenu i pokretačku snagu marginalnih i potisnutih aspekta jezika. „… Kristeva tvrdi da postoje ženske forme označavanja koje ne mogu biti sadržane u racionalnoj strukturi simboličkog poretka i koje zato ugrožavaju njegov suverenitet, pa su prognane na margine diskursa."[4]

Kristeva u svojem proučavanju i opisu jezika pokazuje podložnost semiotičkog u okvirima simboličkog, ali i situacije, poput avangardnih tekstova i modernističkih pjesama s razlomljenim logičkim konstrukcijama, gdje Semiotičko nadilazi ograničavanje simboličkog, odnosno nesvjesno i nekontrolirano nagonsko ruši konvencionalna društvena značenja. „Heterogenost nagona kulturalno djeluje kao subverzivna strategija pomicanja, koja zbacuje hegemoniju očinskoga zakona oslobađajući potisnutu mnoštvenost u samome jeziku." (Butler 2000: 92). Takvo lomljenje simboličkog jezika i konvencionalnih značenja koja ga sačinjavaju Kristeva povezuje s najavljivanjem društvene revolucije, odnosno povezuje revolucionarne spisateljske prakse s političkim transformacijama, naglašavajući važnost promjene poretka djelovanjem iznutra. Također, svako jačanje semiotičkog, koje ne poznaje seksualnu razliku, mora dovesti do slabljenja tradicionalnih rodnih podjela. Kristeva se dakle zalaže za promjene u muško – ženskoj dihotomiji, odnosno za nadilaženje pojma roda i prihvaćanje treće generacije. „But Kristeva speaks of a 'third generation', in which feminists unmask the entire male/female opposition as 'metaphysical', as a construction, rejecting the notion of individuals having a gender identity (or indeed, an identity) altogether" (Cameron 1992: 174).

[4] http://www.okf-cetinje.org/OKF-Dubravka-%C4%90uri%C4%87-Julija-Kristeva-iz-Teorije,-roda,-poezije_551_1

1. 3. Monique Wittig

Dio je modernih feminističkih struja koje dovode u pitanje kategoriju roda uopće i Monique Wittig koja se djelomično oslanja na razmišljanja Kristeve. Wittig je, kao predstavnica lezbijskog feminizma, prepoznatljiva po svojem razmišljanju o kategoriji roda, koju ne smatra ni nepromjenjivom ni prirodno zadanom, već političkom manipulacijom u svrhu reproduktivne spolnosti i podređivanjem instituciji heteroseksualnosti. „Woman for Wittig is not a biological category, but a social and political status which only exists within a sociopolitical system based on copulsory heterosexuality…“ (Cameron-Kulick 2003: 46). Wittig se protivi binarnoj raspodjeli roda na muški i ženski jer su umjetno i nasilno oblikovani opozicijski termini koji umanjuju cjelovitost i specifičnost osobe te njezinih pojedinačnih obilježja, prisilno ih ukalupljujući u dvije umjetne kategorije. Smatra da „… „spol“ nameće umjetno jedinstvo inače diskontinuiranog skupa atributa. Kao *diskurzivan* i *perceptualan*, „spol“ označava povijesno kontingentan epistemski režim, jezik koji formulira percepciju nasilno oblikujući međuodnose kroz koje se percipiraju fizička tijela.“ (Butler 2000: 117). U sustavu koji ne priznaje ništa izvan okvira heteroseksualnosti i njegovih binarnih umjetnih kategorija, žena, kao termin, definira se u opozicijskom odnosu prema muškarcu i time još više učvršćuje heteroseksualnu instituciju i njezino prisilno djelovanje. Ipak, muškarac, kao termin, ne definira se u odnosu na termin žene što rezultira cjelovitošću i univerzalnošću muškaraca, dok žene, kao tek djelomične, postaju zapravo jedini spol. Ali kako relativan i fragmentaran subjekt, poput žene, može koristiti jezik u njegovoj cjelovitosti? Nikako. Time žena ipak dokazuje svoju cjelovitost kao subjekta jer inače u govoru ne bi mogla izreći svoje jastvo. Upravo takvim izricanjem vlastitosti žena izlazi iz zadanog roda i spola. Rod je taj koji ju čini djelomičnim i relativnim bićem i stoga se žena treba definirati bez roda ili spola. Rod, kad bi postao pojedinačno obilježje, u uskoj vezi s nositeljem obilježja, prestao bi se rabiti kao prisilno generaliziran pojam i time više ne bi bio diskriminirajući. Wittig želi razoriti postojeću gramatiku, odnosno politički i kulturom uvjetovanu jezičnu diskriminaciju u njoj i njezino uvođenje roda kojim određuje ljude i predmete. Wittig, kao i Kristeva, naglašava definiciju žene kao govornog subjekta, dajući joj time pravo na akciju rušenja kategorije roda, odnosno institucije heteroseksualnosti koja prisilno definira opozicijske spolove i rodove. U takvom binarnom sustavu, lezbijke i homoseksualni muškarci ne postoje jer ne odgovaraju sustavu, a samim time ne mogu postati ni govorni

subjekti. Ipak, zahvaljujući neprihvaćanju sustava, oni postaju trećim rodom jer se ne definiraju u odnosu na suprotni spol.

Kao što je već prikazano, jezik igra vrlo važnu ulogu u Wittiginoj rodnoj teoriji i pripisuje mu se velika moć. Jezik fikcijom stvara zbiljsko u društvu, odnosno pogrešnom interpretacijom prirode stvara lažnu stvarnost u kulturi. „Jezik je za M. Wittig skup činova koji se pojavljuju i koji proizvode učinke zbilje, a oni se na kraju pogrešno razumiju kao činjenice.“ (Butler 2000: 118). Kako jezik oblikuje zbilju? Stvara ju prvenstveno imenovanjem stvari, kojima dokazuje svoju sadašnju, ali osigurava i buduću dominaciju u društvu. „Men control naming, an important aspect of any language.“ (Penelope 1990: 47). Kako jezik lažno interpretira i opisuje tijela, unoseći ih u svoj sustav kako bi ih materijalizirao i time konstruirao društvo i kulturu, zapravo vrši nasilje nad tim tijelima „Za M. Wittig politički je izazov shvatiti *jezik* kao sredstvo predočivanja i proizvodnje, razumjeti ga kao sredstvo koje uvijek konstruira polje tijela i koje bi se trebalo koristiti za dekonstruiranje i rekonstruiranje tijela izvan opresivnih kategorija spola.“ (Butler 2000:127). Još jedna sličnost Wittig i Kristeve leži u pogledu na književnosti, odnosno u slučaju Kristeve u pogledu na pjesnički jezik, koju obje smatraju spasom koji će omogućiti ponovno uspostavljanje jedinstva jezika i cjelovitosti riječi bez fikcije, odnosno koji će omogućiti univerzalnost osoba.

1. 4. Radikalne feminističke lingvističke teorije

Radikalne feminističke lingvističke teorije najčešće su predstavljene socijalno-antropološkom teorijom Shirley i Edwina Ardenera koja je utjecala na radikalnu feminističku teoriju Cheris Kramarae te teorijom Dale Spender koja potencira muško stvaranje i reguliranje jezika. Ono što karakterizira feminističke lingvističke teorije zasigurno je njihovo polazište u opisu jezika, odnosno vjerovanje da jezik određuje naše misli i percepciju, a zahvaljujući tome, ima presudnu ulogu u oblikovanju naše zbilje. Muško kontroliranje jezika tada dobiva još jednu negativnu dimenziju jer određivanjem jezika, upravljaju pogledom na svijet koji, dakako, odražava njih i njihove stavove, dok su žene stavljene u nezavidan i marginaliziran položaj. Mogu preuzeti „muški“ jezik i time lažirati vlastita iskustva ili mogu pokušati izraziti sebe vlastitim i adekvatnim izrazima, ali tada se suočiti s manjkom potrebnih instrumenata i izvora te se pomiriti s neuspjehom.

Teorija Shirley i Edwina Ardener opisuje se kao teorija dominantnih i pritajenih. Oslanjajući se na determinizam, odnosno jezično kreiranje zbilje, autori spomenute teorije ističu kako, iako svaka grupa stvara vlastite ideje o stvarnosti, nema svaka jednake mogućnosti za njihovo iskazivanje, odnosno nemaju jednak pristup „to the mode of specification“ (Cameron 1992: 141), odnosno lingvističkom sustavu koji oblikuje stvarnost određene kulture. Tako nastaju pritajene grupe, odnosno one čije se ideje ne predstavljaju i koje ne sudjeluju u kreiranju svijeta oko sebe. Logično, predstavnice ušutkanih i pritajenih skupina su žene koje, da bi mogle sudjelovati u društvu, moraju vlastitu stvarnost izražavati muškim kodom. Pritajene grupe nisu one koje šute, dapače, one mogu govoriti, ali im je strogo određena količina informacija koje smiju ponuditi, odnosno vrijeme i/ili mjesto na kojem smiju govoriti.

Na prikazanu se teoriju nadovezuje Cheris Kramarae koja jezik i rod također proučava pomoću modela dominantnih i pritajenih. Kramarae ističe kako se žene, kako bi prevele vlastita iskustva u dominantni kod, prilagođavaju muškarcima te ih lakše razumiju, dok obrnuto nije slučaj. Također, žene izriču više nezadovoljstva dominantnim modelom izraza i češće traže alternative. Naglašava i poteškoće žena u javnom govorenju, čak i u humoru, jer izražavanje nije prilagođeno njima. Cameron ističe tri problema proučavane teorije, odnosno problem kontrole, moći i determinizma. Uz otvaranje mogućnosti za stvaranje ženskog koda za izražavanje i raspravljanje o moći i distinkciji dominantnih i pritajenih, odnosno muških i ženskih grupa, Cameron odlazi u krajnost izražavajući sumnju u postojanje pritajenih grupa u svijetu čiju su zbilju oblikovale dominantne grupe. „If we are to think of language as shaping people's thoughts, and we are also to accept that woman as a muted group do not have 'linguistic tools' to do this, how can we also accept that the muted structures are „there“? Why should they be? Surely the dominant (male) language would determine everyone's reality.“ (Cameron 1992: 143).

Godine 1980. Dale Spender objavljuje knjigu „Man made language“ u kojoj ističe kako muškarci kontroliraju značenje i, pomoću toga, određuju pogled na svijet. Ženama su ponovno ostavljena dva izbora, oba negativna u svojim posljedicama, odnosno mogu izabrati šutnju i odustajanje jer se ionako ne mogu adekvatno izraziti ili otuđivanje, odnosno preuzimanje muškog dominantnog koda. Navedena je knjiga imala velik uspjeh kod publike: „Accessibly written for a broad feminist audience, it did as much as any text ha sever done to reise feminist

consciousness about language.“ (Cameron 1992: 146). Osnovna je misao Spenderine knjige ono što je i naslovom izrečeno, odnosno da su muškarci kreatori jezika i njegovih pravila. „D. Spender pokazuje na više načina kako su žene bile isključene iz onoga što je jezička slika - žene su isključene iz kreiranja jezičkog sistema i naterane da se služe jezikom koji nije njihov proizvod.” (Savić 1995: 3).

Spender podupire Sapir-Whorfovu hipotezu o jeziku kao našem viđenju organizacije i uređivanja svijeta, odnosno oblikovanja stvarnosti, poput percepcije imenica kao statičnih objekta ili glagola kao procesa. Također u svoju teoriju Spender unosi i Sapir-Whorfovo isticanje nepotpunosti slobode pojedinca u opisu prirode i njegovu ovisnost o interpretacijskim modelima. Spender naglašava da su interpretacijska pravila nastala prije svega stvorenog, odnosno svako je otkriće već pripadnik unaprijed stvorenog okvira. Dakako, stvarnost nije prirodna, već pravila interpretacije manipuliraju stvarnošću. Tako jezik postaje uzrokom neravnopravnosti u društvu, a ne tek jedna od njezinih posljedica. Seksizam je pozadinsko pravilo brojnih jezika i utječe na percepciju roda u određenoj kulturi. Spender, dovodeći determinizam do krajnjih granica, navodi da se ograničenja u jeziku ne mogu prevladati. No Spender ne daje odgovor na pitanje o kreatoru tih pravila, odnosno na pitanje tko je prouzročio davnu nejednakost koja se nikako ne može izbrisati. Uzaludno je boriti se i pokušavati promijeniti pojedine seksističke oblike u jeziku koji su određeni davnim antiženskim pravilima. Ipak, zalaže se za politički otpor žena i napad na mušku moć koji će uroditi stvaranjem novih, ravnopravnijih formi u jeziku i kulturi. Dolazimo do paradoksa. „Are woman unable to effect language because they lack power – in which case they cannot hope to encode their own meanings without first changing their status – or is it the lack of linguistic resources that renders them powerless?“ (Cameron 1992: 151). Također, Spender poziva žene da kodiraju vlastita iskustva u nove jezične forme jer će tako smanjiti i napasti mušku dominaciju, ali opisujući mušku dominaciju kao totalnu, predstavlja trud žena kao uzaludan unutar patrijarhalnog uređenja oblikovanog u odnosu na plus i minus muške kategorije. Najveći problem Spenderine teorije leži upravo u toj ovisnosti i oslanjanju na patrijarhalni mit o nastanku osnovne konstrukcije svijeta.

1. 5. Roy Harris

Roy Harris kao lingvistički teoretičar ističe se svojom kritikom teorije komunikacije, odnosno „telementational“ (Cameron 1992: 191). Naime, jezik se posljednjih godina shvaćao kao prijenos misli iz govornikovog uma u slušateljev, a omogućavanje tog prijenosa leži u zajedničkom lingvističkom kodu, odnosno u „set of invariant correspndences between forms and meanings, signifiers and signfieds.“ (Cameron 1992: 191). Dakle, misao se kod govornika oblikuje u željenu formu koju, pri primitku, slušatelj dekodira i usvaja. Međutim, funkcioniranje takvog modela ovisi o povezivanju jednog oblika s jednim značenjem, odnosno ovisi o tome imaju li sudionici razgovora jednak inventar parova oblik – značenje. Bez takvog čvrstog povezivanja, slušatelj nikad ne može biti siguran je li usvojio odgovarajuću poruku, odnosno je li primljenoj formi pripisao adekvatno značenje. Naravno, takvo povezivanje oblika i značenja mora postojati kao pretpostavka koja omogućuje komunikaciju, ali nema idealnog povezivanja i fiksacije jednog oblika i jednog značenja. Harris stoga predlaže alternativni model demitologizirane ili „integrational“ (Cameron 1992: 191) lingvistike. Jezik se u navedenom modelu ponajprije promatra kao komunikacijski fenomen, a posebno se ističu njegove dvije najvažnije značajke. Prva je kontekstualnost, jer jezik bez konteksta ne može opstati, koja podupire varijabilnost i neodređenost značenja, a druga je značajka kreativnost jezika kao procesa koja stalno omogućuje stvaranje novih formi i značenja.

Razbijanje mita o ranom oblikovanju jezika i jezičnih pravila koja podupiru patrijarhalno uređenje društva i isticanje njegove kontekstualnosti i kreativnosti omogućava feministkinjama lakšu borbu protiv diskriminacijskih jezičnih izraza. Ako jezik postupno stvara nove oblike i mijenja ih, zašto ne bi rodno neravnopravne oblike zamijenio prihvatljivijima? Naravno, takva je promjena moguća ukoliko se promjeni kontekst, odnosno položaj rodno obojenih subjekata u društvenoj hijerarhiji. Ali, prema Harrisu, to su ionako karakteristike jezika pa feministkinje svojim radovima trebaju samo usmjeriti i ubrzati promjenu, najprije u kulturi, a potom i u fleksibilnom i kontekstualno ovisnom jeziku. Tako Harrisov komunikacijski model stoji nasuprot radikalnim feminističkim lingvističkim teorijama, razlikujući se prvenstveno prema (ne)prihvaćanju postojanja mita što dovodi do nemogućnosti promjena u jeziku u radikalnim

feminističkim lingvističkim teorijama, odnosno do promjene i razvoja kao glavnih karakteristika jezika u Harrisovom modelu komunikacije.

1. 6. Deborah Tannen

Veliku medijsku pažnju i odjek kod publike izazvao je opis jezika koji pruža Deborah Tannen, autorica knjige „Ti to baš ne razumiješ: Žene i muškarci u razgovoru“. Tannen je suvremena nastavljačica jezično-rodnih ideja i promišljanja Robin Lakoff, na koju se u radu eksplicitno više puta poziva. Temeljna je misao Tanneninog rada kontekstom uvjetovan razvoj i postojanje dvaju jezika, muškog i ženskog. Tannen navodi velik broj svakodnevnih primjera u kojima proučava različito muško i žensko reagiranje u određenim situacijama te ponašanje sugovornika u muškim i ženskim razgovorima. Upravo je takva podjela među rodovima i razlikovanje uloge u međusobnim razgovorima potaknula brojne kritike ostalih feministkinja. “Theoretically, it can be argued that Tannen’s model of male/female difference is essentially a ’complementarity’ model – the linguistic and interpersonal preferences she attrbutees to men and women are not just randomly different, but arise from a division of labour whereby the two sexes in principle have non-overlapping roles.” (Cameron-Kulick 2003: 50). Naglašavajući razlike među rodovima, Tannen definira muški i ženski razgovor, odnosno na muške razgovore gleda kao na „pregovore u kojima ljudi pokušavaju ostvariti prednost, nastoje je stalno zadržati i tako se zaštititi od pokušaja drugih ljudi da ih ponize i upravljaju njima“ (Tannen 1998: 20), dok su ženski razgovori „pregovori o bliskosti u kojima ljudi pokušavaju pronaći i pružiti potvrdu i podršku, i postići dogovor“ (Tannen 1998: 21). Dakle, žene u razgovor ulažu trud kako bi postigle bliskost i održale ju, dok se muškarci usmjeravaju na očuvanje samostalnosti u borbi za viši hijerarhijski položaj u odnosu na sugovornika. Žene se, prema Tannen, uvijek savjetuju s partnerima težeći dogovoru i donošenju zajedničke odluke, dok muškarci samostalno donose odluke jer ne žele izgubiti vlastitost, odnosno slobodu i mogućnost odlučivanja. Iz navedenoga slijedi da Tannen smatra ženskom specifičnošću usmjeravanje na traženje zajedničkog, odnosno bliskosti, dok je muškarcima primarna borba za samostalnost, odnosno inzistiranje na različitosti jer im je važna društvena hijerarhija. Logično je da takve razlike dovode do međusobnih nesporazuma i napetosti među rodovima, stoga Tannen komunikaciju definira kao „… neprestan čin uspostavljanja ravnoteže, žongliranja sa suprotstavljenim potrebama za bliskošću i

nezavisnošću“ (Tannen 1998: 23). Feministkinje su osudile prisilnu univerzalnost ženskoga govora smatrajući da se ženski razgovori ne mogu izjednačiti na prikazani način i suprotstaviti muškim razgovorima. „First, it makes the differences seem natural and inevitable – rather than questioning where they come from and what social functions they serve, readers are urged to accept and adjust to them. Secondly, it treats male/female differences as a problem *for women*. Women become responsible, as usual, for the 'interactional shitwork' of facilitating effective communication.“ (Cameron 1992: 79). Walter govori o proširenosti mitova da žene govore bolje od muškaraca ili, češće, da govore više od njih, za što zapravo nema dokaza, ali je najproširenije uvjerenje da žene, za razliku od muškaraca, različito razgovaraju. „To je najtvrdokornije od svih vjerovanja povezanih s riječima: žene su vješte u suradničkom govoru i govoru podrške, dok su muškarci dobri u postizanju bodova i logičkom argumentiranju.“ (Walter 2011: 160). Time, ali i eksplicitno, Walter optužuje Tannen za podjelu na rodne jezike bez ikakvih dokaza čime, umjesto da spriječi diskriminaciju, ona ju još više učvršćuje. Zapravo je zanimljivo razmišljanje Tannen o razlikama između muškog i ženskoga jer se prethodnih godina, kako je to ranije u ovom radu i prikazano, težilo upravo brisanju razlika između muškaraca i žena, čak i do brisanja rodova uopće, dok Tannen naglašava razlike i stalno se vraća hijerarhiji među rodovima. Ženski se jezik često omalovažava i smanjuje mu se vrijednost. Čak i neki feministički radovi, poput prikazanog, govore o pojedinim karakteristikama žena koje im ne idu u korist u brojnim situacijama. Cameron, proučavajući najčešće pripisivane karakteristike ženskom govoru, ističe kako su takva obilježja stereotipna, lažna i društveno nametnuta. Smatra da se određene karakteristike govora prisvajaju unutar konteksta, a ne ovise o rodu (Cameron 1992: 45).

Tannen, smatrajući Lakoff svojim uzorom, preuzima i Lakoffin način skupljanja građe i subjektivan način analize podataka pomoću vlastite intuicije. Lakoffin rad stoji na samim počecima utvrđivanja predmeta proučavanja feminističke lingvistike i stoga nije imao prethodnih radova ni korpusa na koje se može osloniti pa mu se način istraživanja može oprostiti. Međutim, Tannen su prethodili brojni rodno-jezični radovi koje ona potpuno zanemaruje što je vjerojatno povezano s jednostavnošću stila kojim se služila kako bi knjiga imala veći uspjeh kod obrazovno različite publike. Također, zamjerka se Tannen može uputiti i u vezi iznošenja privatnih primjera i digresija, poput primjera „Prije mnogo godina bila sam udana za čovjeka koji je vikao na

mene…“ (Tannen 1998: 19) čime dodatno banalizira i smanjuje ozbiljnost prikazane tematike što feminističkoj lingvistici nikako ne ide u korist.

Na koji način Tannen opisuje jezik i razlike u muškim i ženskim razgovorima? Prvenstveno proučavajući svakodnevne situacije koje prilično detaljno opisuje, Tannen analizira tipične muške i ženske reakcije iz kojih izvlači zaključke o muško-ženskim odnosima uopće. Tako proučava situacije poput izjavljivanja suosjećanja ili pomoći, u kojima pronalazi dokaze svoje binarne podjele rodnih karakteristika u jeziku. S jedne strane, takve situacije pokazuju da je članu razgovora stalo, da je blizak s drugim članom i izgrađuje njihov odnos. Međutim, s druge strane, prisutna je i asimetrija jer se onoga tko treba pomoć stavlja u podređen položaj što može dovesti do nesporazuma jer šalje poruku o nesposobnosti jednog, odnosno nadmoći drugog člana razgovora. Tannen ističe važnost takvih metaporuka koje pomažu pri shvaćanju poruke, ali i u uokviravanju razgovora jer daju smjernice kako tumačiti izgovoreno prema prepoznavanju koja se aktivnost odvija i koliki je stupanj ozbiljnosti. „Naše reakcije na ono što drugi govore ili rade često su potaknute time kako osjećamo da nas uokviruju.“ (Tannen 1998: 29). Također, ističe različite namjere muških i ženskih govornika u međusobnim razgovorima. Žene žele razumijevanje i potporu sugovornika, a muškarci nude rješenje problema što izaziva nezadovoljstvo obiju strana. Ženama rješenje djeluje grubo i bezosjećajno te zamjeraju izostanak tješenja, dok muškarci ženama zamjeraju neaktivnost u slučaju problema, odnosno pasivno žaljenje bez želje za reagiranjem. Ženama je važno pokazati razumijevanje za osjećaje drugih, odnosno zanimanje za njihove probleme, kao da ih žele zajedno proživjeti, dok kod muškarca svatko priča o svom problemu, ali na taj način postižu simetričan smještaj, odnosno željenu jednakost u društvenoj hijerarhiji, bez suosjećanja koje bi ih smjestilo na nižu razinu.

Tannen zaključuje kako „Dobar dio – čak glavnina – značenja u razgovoru nije uopće sadržana u riječima koje izgovarate, već ta značenja popunjava osoba koja sluša.“ (Tannen 1998: 33). Hoće li to shvatiti kao borbu za društveni položaj ili uspostavljanje veze, ovisi o stavu i interesima sugovornika, stoga je važno istaknuti razlike između govora muškaraca i žena kako bi se smanjila mogućnost nesporazuma. Tannen proučava i različite poglede govornika i sugovornika na pružanje obavijesti u razgovoru. „Sve dok pružanje obavijesti, uputa, ili pomoći može koristiti nekom drugom, ono učvršćuje veze među ljudima. Ali, kad postane asimetrično,

ono stvara hijerarhiju: sve dok pružanje obavijesti uokviruje jednu osobu kao stručnjaka, nadmoćnog znanjem, a drugu osobu kao neobaviještenu, slabijeg znanja, to je pregovaranje o društvenom položaju.“ (Tannen 1998: 59). Muškarci stoga pružaju otpor prema primanju obavijesti od drugih, osobito od hijerarhijskih nižih sugovornika kao što su žene, dok dio žena smanjuje količinu obavijesti koje znaju, osobito muškarcima jer žele postići zajedništvo, odnosno ne žele izgubiti ravnotežu u odnosu smještajući se na hijerarhijski viši položaj.

Tannen se u svojem radu dotiče i stereotipa koji se pripisuju rodno različitim sugovornicama. Na primjer, prošireno je uvjerenje da žene češće ogovaraju i da općenito govore puno više od muškaraca. Tannen dokazuje da je taj posljednji stereotip neodrživ navodeći kako „… komunikolozi Barbara i Gene Eakins snimili su i proučili sedam sveučilišnih sastanaka. Ustanovili su da, s jednim izuzetkom, muškarci govore više, i bez izuzetaka, govore duže.“ (Tannen 1998: 72). Međutim, Tannen dio stereotipa sama širi i potvrđuje, kao što je naglašavanje velike važnosti ogovaranja u ženskim prijateljstvima koja su vođena željom za uspostavljanjem i zadržavanjem veza, dok mušku verziju ogovaranja pronalazi u muškim razgovorima o pojedinostima u politici, dnevnim novostima i sportu. Prikazano je razlikovanje diskriminacijsko jer muškarce povezuje s važnim društvenim odlukama i razmišljanjima o višim stvarima, dok žene svodi na razgovaranje o neozbiljnim i nevažnim temama, naglašavajući njihovu zadovoljnost takvim položajem jer odgovara njihovim namjerama u razgovoru. Tannen, razlikujući muški i ženski govor zapravo razlikuje javni i privatni govor. Ističe kako muškarci češće govore javno, a žene privatno. Navedeno je uvjetovano ne samo mogućnostima i ostvarivanjem prilika za javne govore, već i činjenicom da žene, želeći ostvariti bliskost sa sugovornikom, i javne govore preoblikuju u privatne u koje unose osobna iskustva i primjere kako bi potaknule zajedništvo. Nasuprot tome, za muškarce je govor sredstvo za očuvanje samostalnosti i društvenog položaja pa, osim u češćim mogućnostima javnog govora, muškarci takav način govora, koji karakterizira slabije poznavanje slušateljstva i veća razlika u društvenim položajima među njima, koriste i u privatnim situacijama kako bi očuvali svoju slobodu i neugroženost.

Govoreći o stereotipima, Tannen spominje i onaj prema kojem žene češće upadaju muškarcima u riječ, vjerojatno se nadovezujući na stereotip o ženskom prekomjernom pripovijedanju. Ipak, za muško je razgovaranje logičnije upadanje drugima u riječ, posebice i ženama, kako zbog spuštanja sugovornika na niži položaj, tako i zbog izricanja svog stava o određenom problemu. Tannen na zanimljiv način promatra navedenu situaciju, objašnjavajući da se zapravo radi o dva različita stila razgovaranja. „Ja te stilove nazivam „velikom obzirnošću“ i „velikom uključenošću“, jer je prva davala prednost obzirnosti prema drugima zato što se govornik nameće, dok je druga davala prednost izražavanju oduševljene uključenosti.“ (Tannen 1998: 201). Uključeni govornici smatraju svojom dužnošću ubacivanje u razgovor kako bi se izbjegla mogućnost neugodne tišine, dok obzirni govornici očekuju duže stanke između govornih razmjena kako bi se uvjerili da je netko zaista izrekao sve što je htio, a tek se potom uključuju u razgovor. Dakle, oba su stila afirmativno određena jer su im namjere povezane s očuvanjem komunikacije i željom za što ugodnijom atmosferom. Tannen smatra da su žene sklonije preklapajućem razgovoru, dok muškarci radije govore jedan po jedan, čuvajući svatko svoj položaj. Uključeni govornici, dakle većinom žene, ubacuju svoje primjedbe u razgovor da izraze svoju podršku i da pokažu svoju želju za aktivnim sudjelovanjem. Razgovor je, naravno, uspješan ako govornici imaju jednake stavove prema preklapajućem govoru, a neuspješan ako netko od članova razgovora ima obziran stil. To je još jedan razlog nezadovoljstva u muško-ženskim razgovorima jer muškarcima, kao obzirnim govornicima, smetaju upadice i prekidanja jer im se čini da žene žele preuzeti inicijativu u razgovoru i nametnuti im se, dok ženama smeta muško odbijanje sudjelovanja u preklapajućem razgovoru jer smatraju da time iskazuju svoju nezainteresiranost.

S takvim su razlikama u muškom i ženskom govoru povezani i češći muški monolozi, odnosno detaljno i opširno prenošenje obavijesti ženama. Očita je motivacija muškaraca u spomenutom, predavač je uvijek uokviren kao nadmoćniji po društvenom položaju i stručnosti, dok je onaj koji ga sluša podređen i u pasivnom položaju. Međutim, žene imaju drugačiji pogled na takve situacije. One zatomljuju svoju stručnost kako bi sagradile odnos i uspostavile ravnotežu u društvenoj hijerarhiji. Žensko slušanje u tim situacijama s muške je strane drugačije promatrano, odnosno oni to smatraju podređenošću i znakom neodlučnosti i nesigurnosti. Također, ženama se zamjera slaganje sa sugovornikom, češće postavljanje pitanje i davanje

čujnih odgovora poput *mhm, aha, daa*, … One na takvo ponašanje gledaju pozitivno jer smatraju da ono povećava vezu među članovima razgovora i potiče daljnji razgovor. No muškarci žensko slaganje smatraju znakom njihove podređenosti, odnosno potvrđivanjem njih kao nadmoćnijih osoba s većom količinom informacija koje mogu pružiti sugovorniku. Zanimljiva su istraživanja Pamele Fishman promatrane problematike. Naime, Fishman upravo u ženskom slaganju i potvrđivanju vidi žensku snagu. „Fishman considers supportiveness a creative and skilful strategy women use in order to have some kind of control in conversation with men. If women ask questions and give cues like 'd'you know what', men are obliged to engage in talk.“ (Cameron 1992: 71).

Tannen učvršćuje stereotipe i o muškom rodu, govoreći kako muškarci češće teže sukobu, dok su žene spremne na suradnju. Žene, dakle, sporove rješavaju bez izravnog sukobljavanja i uvijek teže dogovoru, a muškarci sukob smatraju nužnim sredstvom za ostvarivanjem višeg društvenog položaja. Treba istaknuti da Tannen, pri opisivanju rodnih karakteristika koje utječu na razgovor i međusobne odnose, zanemaruje karakteristike pojedinca koji, bez obzira na rod, može biti agresivan ili ne.

Žena je u društvu prikazana kao podređena jer društvo kroje muškarci prema njihovim stavovima i viđenju svijeta. Ako neku jezičnu strategiju koristi žena, na strategiju se gleda kao nemoćnu, a ako to čini muškarac, ta je strategija snažna. Posljedica je gledanja na žensko ponašanje kroz muške oči i često etiketiranje ženskog jezika kao nemoćnog i nedovoljno jakog u međusobnim odnosima. Njihovo traženje bliskosti u razgovoru, a izbjegavanje borbe za društveni položaj žene čini uvijek nižima na hijerarhijskoj društvenoj ljestvici od njihovih muških sugovornika. Kako se muški stilovi govorenja smatraju mjerilom, žene u mješovitim skupinama moraju raditi više prilagodbi od muškaraca kako bi bile ozbiljnije shvaćene. Tannen zapravo teži da obje rodno suprotstavljene strane nauče i muške i ženske govorne stilove. Jednakost u jeziku postići će se prilagođavanjem obiju strana, odnosno ženskim shvaćanjem razlika u hijerarhiji i njihovim utjecajima na razgovor te muškim prihvaćanjem zavisnosti članova razgovora i važnošću uključenih emocija. Takve promjene u jeziku omogućit će i poboljšanje društvenih odnosa.

1. 7. Svenka Savić

Savić u radu „Jezik i pol (I)“ izvještava o velikom broju različitih pristupa u proučavanju rodno-jezične problematike. Svim je pristupima zajedničko karakteriziranje jezika kao diskriminacijskog. „Niz radova u kojima se analizira struktura jezika iznosi na videlo da je jezička upotreba "seksistička" – žena se ignoriše, omalovažava pomoću reči i izraza kakvi su, na primer, nazivi za oslovljavanje ili označavanje profesije žene.” (Savić 1995: 1). Ženski je jezik u rodnim teorijama upotrebljenima pri opisivanju jezika prikazan ili kao poseban jezik, stavljen u opoziciju s muškarčevim ili je promatran kao dio zajedničkog jezika, ali u kojemu žene ipak odstupaju od dominantne norme, tvoreći neki sebi svojstven govor. Dakle, svi radovi polaze u jezičnom proučavanju od razlika između muške i ženske uporabe jezika, iako se međusobno razlikuju pri opisivanju i opovrgavanju pronađenih razlika.

Zalažući se za metodu diskurzivne analize, Savić ističe kako „U ovom trenutku, metod analize diskursa čini se mnogo pogodniji za opise odnosa jezika i pola, nego što su to bili raniji pristupi. Ovaj pristup omogućava da se polne razlike istovremeno sagledavaju kroz više varijabli koje su u datom kontekstu relevantne. Diskurs analiza jezik posmatra kao delovanje među ljudskim bićima, pa ova analiza pomaže da bolje sagledamo na koji način diskurs pomaže konstruisanju građevine društvenog života” (Savić 1995: 7). U proučavanju utjecaja roda na jezik, analiza diskurza pripada novijim istraživanjima koja jezik promatraju kao djelatnost, važnu za društveno oblikovanje. Dakle, diskurzna analiza proučava upotrebu jezika uvažavajući kontekst, odnosno članove određenog razgovora i njihove osobine koje utječu na razgovor. Savić je, prema predstavljenom razmišljanju, bliska Penelope koja u proučavanje jezika također upliće diskurznu analizu napominjući kako „PUD (Patriarchal Universe of Discourse) divides the world into two, unequal, stereotypical spheres: one female, the other male; it describes these two spheres in well-defined, discrete areas of the English vocabulary that name people, their behaviors, attitudes, and activities in the world.” (Penelope 1990: 38). Nadalje, Savić ističe kako je „… za istraživače diskursa važan odgovor na pitanja kako i zašto se nešto u jezičkoj formi pojavljuje.” (Savić 1995: 4). Dakle, lingvistika nekako postaje nedovoljna za samostalno istraživanje jezično-rodne problematike te se počinje težiti interdisciplinarnim proučavanjima, prvenstveno sa sociologijom i antropologijom, u kojima će se jezik jače povezati s društvenom

hijerarhijom i pravilima u njoj. Treba napomenuti da se još Lakoff zalagala za povezivanje lingvistike sa sociologijom, dok su Irigaray i Kristeva povezivale lingvistiku s psihoanalizom, također smatrajući da su za jezično-rodnu problematiku nužna interdisciplinarna proučavanja.

Savić, kako je prethodno spomenuto, analizira ranije objavljene radove proučavane tematike u kojima su se dokazivale razlike između govora muškaraca i žena na svim jezičnim razinama. Zanimljivo je da se Savić često okreće upravo Lakoffinom istraživanju, iako je ono bilo više puta kritizirano, čak i osporavano. Savić zapravo odobrava Lakoffin način prikupljanja podataka jer je govor preuzet iz prirodne upotrebe, a Lakoff čak umjetno i predstavlja situacije iz kakvih je određeni govor preuzela. Tako Savić na ženski jezik gleda s dosta predrasuda, koje je zamjerala i Lakoff 20-ak godina ranije. Ipak, Savić naglašava razliku između ženskoga govora, koji joj se stereotipno pripisuje i koji zapravo, kao pojam, ne postoji, i između stereotipnih aktivnosti koje žena obavlja pod utjecajem društva. Savić spominje, kao i Lakoff, često žensko pribjegavanje pitanjima i odobravanjima u razgovoru, dok muškarci ne pribjegavaju tome jer su sigurni u svoju dominaciju u razgovoru. Navedena „ženska karakteristika" uvodi i nesigurnost kao obilježje ženske sugovornice. Slično je i s ispričavanjem te dobivanjem i pružanjem komplimenata koji također karakteriziraju ženski govor, bar kako se on shvaća u patrijarhalnoj sredini.

Savić je primarno usmjerena na odnos članova razgovora, u kojima pronalazi različite identitete koji određuju tijek razgovora, ali i društveni prikaz sugovornika. „Tri su osnovna tipa identiteta sagovornika. Prvi se odnosi na pol, rasu i starost; drugi je onaj koji osobi daje neki prepoznatljiv identitet vezan za situaciju (prodavac, student, blagajnik, glumac i sl.), pa razgovor ima osobine tipičnog razgovornog registra. Treće je diskursni identitet, na primer u situaciji intervjua to je onaj koji daje intervju i novinar, u pripovedanju to je narator itd." (Savić 1995: 6). Muškarac najčešće preuzima dominantni diskurzni identitet, bez obzira na situaciju, a time osigurava i viši hijerarhijski položaj, kako u razgovoru, tako i u društvu. Postavlja se pitanje, zašto se međusobni odnosi tako oblikuju? Mnoge feministkinje, među kojima i Savić, korijen problema vide u drugačijoj socijalizaciji žene, odnosno na najranije usvajanje diskurznih osobina koje oblikuje govornike, naravno, različito se odražavajući na rodno različite pojedince. Ipak, moglo bi se reći da je takvo rodno započeto razlikovanje kod djece zapravo samo posljedica

različitog odgoja gdje roditelji, oblikovani društvenim pravilima, uvode djecu u društvo prilagođavajući ih njegovoj strukturi.

Savić proučava i konkretne jezične probleme u jeziku, poput mocijskih parnjaka u situacijama priznatijih i manje vrijednih zanimanja koja govore o ženinoj podređenoj ulozi. Ističe kako se treba upotrijebiti ženski oblik za zanimanje ili oslovljavanje gdje god je to moguće. Također, Savić istražuje situacije obraćanja ženama u rodno mješovitim skupinama. Savjetuje navođenje i muškog i ženskog oblika kako bi žena ostala vidljiva u govoru. Predlaže dvije mogućnosti, poput primjera *Kad dođe kondukter* **ili** *kondukterka morate mu* **ili** *joj pokazati kartu,* odnosno *Svi vozači-**ice** se moraju pridržavati saobraćajnih pravila*. (2010: 309). Prikazani način pisanja ne treba se zamijeniti pisanjem nastavaka za ženski rod u zagradama jer to može ukazati na hijerarhijski niži položaj ženskih oblika. Savić pruža mogućnost i neutralnosti rodnih opozicija kako bi se izbjegli seksistički jezični oblici. "Preporuka je da se koristi imenica *osoba* kao neutralne forme u opisnim slučajevima. Na primer, umesto telekomunikatorka, što je radno mesto u banci, može se reći: *osoba zadužena za poslove telekomunikacije*" (2010: 309).

Promatrajući jezik kao djelatnost, Savić naglašava važnost namjere govora pojedinca, odnosno "govorimo o *implicitnoj* i *eksplicitnoj* nameri za (ne)vidljivost, kada je jezička upotreba u pitanju" (2010: 302). Diskriminacija nastupa kada je nevidljivost usmjerena samo prema jednom rodu jer su jezično nevidljivi samo ženski uspjesi i njezini doprinosi društvu. U jeziku postoji niz mogućnosti za određenu jezičnu upotrebu, odnosno ono što želimo reći uvijek možemo izreći na više načina. Jezični oblici, odnosno odabir govornika ili govornice određenih riječi uvijek odražavaju samog govornika ili govornicu. Kako je jezik konstruiran dogovorom stručnjaka, ženski se status unutar njega može promijeniti i učiniti vidljivijim, naravno, kao odraz društvenih promjena. "Izbor forme zavisi od nekoliko faktora: od namere govornika, od već stvorene navike za upotrebu formi ženskog roda, od ličnog stava prema rodno osetljivom jeziku, od stava osobe kojoj se govori prema rodno osetljivom jeziku, od društvene potpore (kao što su odluke nadležnih tela o pitanjima jezika) itd." (Savić 2010: 305). Dakle, potrebna je jezična promjena, i u samom jeziku, ali i u jezičnom ponašanju članova društva. Cilj je osigurati jezičnu vidljivost žene koja će pomoći u njezinoj društvenoj vidljivosti i ravnopravnosti u odnosu na muškarce.

2. Odraz feminističke lingvistike u Hrvatskoj

2. 1. Rada Borić

Borić je feministička aktivistkinja i lingvistička teoretičarka koja proučava hrvatski jezik u odnosu na rodnu nejednakost. Tvrdi da se jezik, iako zajednički određenoj društvenoj skupini, ne odnosi jednako prema članovima te skupine. U radu „Nejednakost u jeziku. Više od stereotipa“ ističe da „Taj, uvjetno nazvan, „zajednički jezik“ uz koji se rađamo… nazvan je materinskim jezikom u mnogim jezicima, čime se uloga posrednika jezika nominalno dodjeljuje majkama, dok je moć imenovanja u jeziku zadržana za očeve.“ (Borić 2004: 17). Smatra da je hrvatski jezik rodno neravnopravan te da je diskriminacija u potpunosti usmjerena protiv žena, koje, uostalom, jedine i upućuju na jezične probleme i pitanje roda.

Borić seksizmu u jeziku pristupa najprije istraživanjem rječnika i njihovih diskriminacijskih oblika jer smatra da je jezik moćno oružje u isticanju hijerarhijske razlike između kreatora jezika, odnosno dominantnih govornika naspram podložnih i ušutkanih. Proučava definiciju žene u „Rječniku hrvatskoga jezika“ koja ženu gleda kao suprotnost muškarcu, što ženu postavlja u marginalizirani položaj, odnosno predstavljena je kao otklon od pozitivno određenog pojma muškarca. Također, Borić ističe kako „…pod odrednicom muškarac nema niti jednog frazeološkog izraza, za ženu se navode javna žena – prostitutka, laka žena – lako osvojiva žena u predrasudi da ne bira partnera.“ (Borić 2004: 18). Prikazani seksistički oblici u rječniku samo su djelomična slika prikaza žene kroz rječničke natuknice, ali sasvim dovoljna da se uoči izrazita mizogenost i diskriminacija žena. Zanimljivo, osim nekoliko feminističkih aktivistkinja, nitko se na to ne obazire jer kulturom i javnim radom dominiraju muškarci, kojima, naravno, takvi opisi i prikazi ne smetaju. Dakle, u rječnicima se materijaliziraju društvene predrasude prema ženama i na taj se način učvršćuju i šire domet svog utjecaja. Određeni se stereotipi, poput smatranja žena slabijim ili čak ljepšim spolom, preko govornika prenose u rječnike i tako postaju odraz kulture. Međutim, stavovi prenošeni jezikom postaju sve čvršći i na taj način postaju novi izvori diskriminacije. Činjenica je da smo okruženi stereotipima i da je gotovo nemoguće reagirati na sve njih. Iako nas od malena uče da su stereotipi netočni i da zapravo ne ocrtavaju stvarnu prirodu subjekta ili objekta, no ipak ih većina ljudi smatra bar djelomično točnima i prenosi ih dalje. „Kada u neku riječ upisujemo rodno

neprihvatljivo značenje („zastarjelo“/ „netočno“), to rodno neprihvatljivo značenje upisujemo u koncept koji riječ simbolizira, jer je jezik sustav simbola koji koristimo da bismo uzajamno komunicirali. Ako su naši simboli puni predrasuda (rasistični, homofobični, seksistični), tada je i naše mišljenje kao i uz njega vezano djelovanje također prepuno predrasuda, rasistično, homofobično i seksistično.“ (Borić 2004: 21).

Borić se osvrće i na problem oslovljavanja žena i muškaraca, uočen još kod Lakoff. Što se želi saznati pitanjem je li netko gospođa ili gospođica? Zašto je za ženu njezin bračni status bitan, dok je kod muškaraca u oba slučaja oblik *gospodin*, dakle, bračno neutralan? Žena se tradicionalno smješta u obitelj, dok muškarac stremi individualnom uspjehu pa je bračni status posve irelevantan pri njegovom opisu, kao i pri oslovljavanju. Takvo se stanje treba promijeniti jer pokazuje razinu razvoja i tolerantnost određene kulture. „Bračno stanje u hrvatskom javnom komunikacijskom prostoru i dalje je uobičajeno iznositi: *gospođice doktorice*; *gospođice Marić* za razliku od drugih kultura, poput njemačke, gdje su zalaganje za ravnopravnost spolova djelovanje feminističkih krugova i drukčije građanske navike utjecale na to da je pojava takvih izraza politički nekorektna i nepristojna, stoga je veoma obilježeno obratiti se mladoj liječnici formulom: *Freulein Ärztin*!” (Kuna 2009: 89). Zanimljivo, iako se djelomično oslanja na njezin rad, Borić kritizira Lakoff i njezine značajke ženskog jezika: „… u najboljoj namjeri da „popiše razlike“ između ženskog i muškog govora, otvorila je sezonu lova na „slabi jezik“, jezik bez „autoriteta“, te omogućila da se ženski zarečenični upiti (npr. „zar ne?“, „možda“ ili „draga/ dragi“ tumače kao izraz nesigurnost ili nemuštost. Spočitavana nesigurnost pri govoru upisuje se u stereotip o „ženskoj nesigurnosti“ općenito.“ (Borić 2004: 22). Zapravo se time Borić pridružuje suvremenoj feminističkoj struji koja osuđuje takvu podjelu, naglašavajući da postoji velik broj ženskih jezika i da ih se ne smije ukalupiti. Također, karakteristike koje Lakoff pripisuje ženskom jeziku karakteristike su između pojedinca i njihovih osobnosti i zasigurno nemaju veze s rodom ni spolom.

Uz uvažavanje razlika između prirodnog i gramatičkog roda, Borić problematizira podložnost ženskog roda u hrvatskom jeziku, kao djelomičnog odraza prirodnog roda, pozivajući se na pravilo gramatičkog slaganja imenica ženskoga i srednjega roda po kojemu se oni sklanjaju prema muškome rodu, poput primjera rečenice *Majka i dijete su bili u kinu* (Borić 2004: 22). Također, Borić se osvrće i na tvorbu mocijskih parnjaka, odnosno ženskih oblika na *-ica* koje ih

približava tvorbi umanjenica jer dijele isti sufiks. Ipak, unatoč ženskom otporu i predlaganju ostalih sufiksa u tvorbi ženskih mocijskih parnjaka, u hrvatskom jeziku prevladavaju oblici na *-ica*. U „Hrvatskom jezičnom savjetniku“ naglašava se pravilo da „se u hrvatskom standardnom jeziku prednost daje likovima na *-ica*…“ (Barić i dr. 1999: 89). Anić navodi oba oblika, i onaj na *-ica* i onaj na *-kinja*, kao ravnopravne, naravno, navodeći ih u zagradi kao objašnjenje muškog mocijskog parnjaka. Tako, na primjer, pored imenice *feminist* stoje ravnopravno oblici *feministica* i *feministkinja* (Anić 2003: 311) ponovno kao suprotnost univerzalnom, općem pojmu muškarca. Feministkinje su u proučavanju jezika više puta ukazivale na potrebu zamijene sufiksa *-ica* u tvorbi ženskih mocijskih parnjaka sufiksima *-kinja* ili *-inja* kad god je to moguće. Za njih je „oblik *-ica* deprecijativnoga značenja budući da uz svoju funkciju tvorbe ženskog roda obavlja i funkciju tvorbe deminutiva.“ (Bertoša 2002: 73). Feministkinje odbijaju jezično pravilo o supostojanju oblika na *-ica* i *-kinja*, s tim da se prvima daje prednost, te u svojim tekstovima namjerno koriste oblike kao što su *aktivistkinja, lingvistkinja, filozofkinja, psihologinja, ...*

Treba spomenuti i učestalost, gotovo i pravilo, da se ženski mocijski parnjaci izvode od onih suprotna spola, a ne obratno. Razlog tome djelomično leži u prvotnom postojanju muških oblika koji su prvi postajali vršitelji određene radnje ili zanimanja te nositelji pojedinog zvanja ili osobine, ali i u očito osnovanoj tužbi feminističkih aktivistkinja da su muškarci kreatori jezika, odnosno da je diskriminaciji prethodilo muško oblikovanje jezika prema vlastitoj percepciji svijeta, onemogućavajući time ženama adekvatno izražavanje njihovih iskustava. Kao primjer možemo navesti imenicu *borac* koja tek 2007. godine dobiva svoj ženski ekvivalent, ali i imenicu *docent* koja se sve češće u konkretnim upotrebnim situacijama uz žensku osobu upotrebljava u ženskom obliku *docentica*. Dio krivice za jednosmjeran proces mocijske tvorbe leži i u činjenici da su u ženskom rodu i s oznakom ženskog spola najprije prikazivane izvedenice mocijske tvorbe koje označuju uvredljiva zanimanja ili profesije koje su se pripisivale ženama te imenice koje označuju nositeljice određenih negativnih osobina. Tako imenice poput *prostitutka* ili *kućanica*, ali i novotvorene imenice *sponzoruša* još uvijek nemaju svojih muških mocijskih parnjaka. Vrlo su rijetke imenice kod kojih je moguć obrnut proces. Jedan od takvih mocijskih parnjaka zasigurno je i par *plavuša – plavušan* koji je vrlo rijedak u konkretnoj upotrebi.

Imenice *prostitutka* i *borac*, obje bez svojih mocijskih parnjaka, barem do 2007. godine, također svjedoče o rodno neravnopravnom jeziku. Imenica *prostitutka* nudi brojne negativne konotacije te se rijetko koristi u pozitivnom ili neutralnom kontekstu, za razliku od imenice *borac* koja asocira na hrabrost, jakost i časnost kao osobine koje se stereotipno pripisuju muškarcima. Nije slučajno da je *prostitutka* ženskog roda, a *borac* muškog te da se njihovi mocijski parnjaci ne koriste. Jezičnu neravnopravnost pokazuje i imenica muškog roda *mudrac* koja se definira kao „1. prosvijetljen, pametan čovjek 2. *pren. iron.* onaj koji radi u svoju korist, nepogrešivo lukav“ (Anić 2003: 785). Uz spomenutu se imenicu ne navodi njezin ženski mocijski parnjak, iako se u toj funkciji ponekad koristi imenica *mudrica* „1. osoba koja je u nekim okolnostima mudra, osoba koja ima soli u glavi, pametna glavica 2. *ž* žena mudrica, pametarka“ (Anić 2003: 785). Dok imenica *mudrac* ima pozitivne konotacije, riječ *mudrica* se može upotrebljavati i kao uvreda. Također, *mudrac* je „uvijek mudar“, a *mudrica* „u nekim okolnostima“.

U „Hrvatskom jezičnom savjetniku“ navodi se kako se „područje upotrebe muškog roda kao općeg roda sve više sužava. Muški rod kao opći rod upotrebljava se još samo u apstraktnoj komunikaciji, u slučajevima kad bi upotreba ženskih parnjaka mogla imati značenjskih posljedica…“ (Barić i dr. 1999: 88). Zoričić se slaže s prethodnom definicijom te u knjizi „Hrvatski u praksi“ ističe da „među parnim imenicama u hrvatskome jeziku djeluje sustavno razgraničenje prema kojemu u općoj uporabi dolazi muški, a u pojedinačnoj ženski lik iste imenice. Razliku među njima izražava dometak za ženski spol. S tvorbenog gledišta to je najbolje rješenje.“ (Zoričić 1998: 198). Ipak, zašto je muški rod predstavljen kao neutralan i univerzalan? Kako očekivati da jezik bude ravnopravan u svojim oblicima kada je jedan rod predstavljen kao univezalan, a drugi predstavljen kao njegov otklon? Ipak, vrlo je teško izmijeniti ukorijenjene navike govornika i donijeti nova jezična pravila te očekivati da će ih se govornici odmah početi pridržavati. Međutim, prije nekoliko desetaka godina, pa čak i manje, bilo je gotovo nezamislivo pomisliti da bi, uz muška zanimanja, u jeziku mogla ravnopravno stajati ženska, a svjedoci smo da su pogrešne upotrebe muških mocijskih parnjaka sve rjeđe.

U sklopu proučavanja mocijskih parnjaka, Borić proučava i parove *raspuštenica/ rastavljeni muškarac*, odnosno *profesionalac/profesionalka*, ponovno se osvrćući na Lakoff i njezino predstavljanje para „*he/she is a professional*“ (Lakoff 1973: 64) gdje muški profesionalac označava odvjetnika ili doktora, a žena prostitutku. Muškarac je definiran prema svojim zaslugama i postignućima, a žena prema seksualnosti. U istom kontekstu možemo proučavati par *raspuštenica/rastavljeni muškarac* gdje se ponovno aludira na žensku seksualnost, poslije braka oslobođenu, dok muškarac nije predstavljen tim opisom.

Treba istaknuti da feministkinje, u želji da što više naglase neravnopravnost jezika, ponekad pretjeruju i mijenjaju kriterije u opisu muško i žensko obojenih riječi. Borić ističe niz uvreda za starije žene jer su „stare i seksualno nekorisne“ (Borić 2004: 25) i to pripisuje ženskoj potlačenosti i marginaliziranosti, ali zanemaruje oblike za muške starije osobe kojih je također mnogo. Zar oblik *stara* nema svoj ekvivalent u obliku *stari*? Također, Borić promatra parove *ženetina* i *muškarčina* te ističe pozitivnost opisa za muškarce, dok je za žene navedeni oblik uvreda. Iako priznaje da je danas veća negativnost u riječi *muškarčina,* ipak zanemaruje paralelno pripisivanje sve afirmativnijeg opisa *ženetine* kao jake i nadmoćne žene. Negativno obilježava i oblik *muškarača*, što i jest uvreda, ali ne spominje paralelne oblike za muškarce koji također prelaze granice spola, postajući feminiziraniji. „No, kada je koja muškarača već je doslovno viđena s brkovima.“ (Borić 2004 :25).

2. 2. Mislava Bertoša

Feminističkoj kritici hrvatskoga jezika pristupa i Bertoša koja ponajprije teorijski obrazlaže povezanost lingvistike i feminizma. Kao i Savić, Bertoša ističe kompleksnost i različitost pristupa unutar feminističke kritike jezika, odnosno feminističke lingvistike. U radu „Jezične promjene i feministička kritika jezika“ ističe kako je univerzalni cilj svih jezično-rodnih teorija promjena koja je „nedvojbeno jedan od pojmova koji povezuju sve feminističke pravce, a isto je tako bitan pojam feminističke kritike jezika, jer prigovori koje mu upućuje nemaju smisla bez krajnjega cilja mijenjanja njegovih gramatičkih i semantičkih struktura, odnosno bez promjene jezičnoga ponašanja samih govornika.“ (Bertoša 2001: 65). Logično, upućujući kritiku postojećem jeziku koji podupire mušku dominaciju, feministkinje žele promijeniti položaj žena, kako u jeziku, tako i u kulturi. Promjena je povezana s govornicima određenog jezika koji koriste

i prenose jezične oblike. Ako oni promijene svoje stavove i uvjerenja, promjene će se očitovati i u jeziku kao posljedici društvenih odnosa. Dakle, jezična će promjena biti uspješna samo ako proizlazi iz društvene promjene. U suprotnom se slučaju jezične promjene neće moći održati, koliko god bile poticane u različitim radovima. Treba istaknuti da svaki jezik doživljava promijene tijekom svog razvoja, no cilj je feminističke lingvistike usmjeriti ih u pravom, tolerantnom i ravnopravnom, smjeru. Primarna je zadaća promjena jezičnog ponašanja govornika. „Utoliko bi se moglo tvrditi da su promjene u odvijanju feminizmu samo sekundarno zanimljive dok se njihov primarni interes tiče društvene uvjetovanosti suodnosa između jezika, roda i kritike upotrebe pojmova žene, muškarca i roda kao jednoznačno određenih kategorija.“ (Bertoša 2001: 66).

U radu „Feminizam u lingvistici – lingvistika u feminizmu: odabrane teme“ Bertoša oštro kritizira podjelu na muški i ženski jezik, osvrćući se na nemogućnost preciznog dijeljenja u jezično-rodne skupine, kao i njezinu umjetnost jer ne proizlazi iz bioloških karakteristika muškaraca i žena. Sve žene ne pričaju na jednak način te ih se ne može okarakterizirati jednim načinom govora. „Žene, dakle, svoj rod u jeziku ne predstavljaju jedinstveno, nego postoji velika raznolikost, kontradiktornosti i dinamičnost jezičnih upotreba koje ovise o mnogim izvanjezičnim čimbenicima.“ (Bertoša 2002: 284). Prikazane su rodne podjele unutar jezika društveno oblikovane i prilagođene njegovoj hijerarhijskoj strukturi u kojoj žena zauzima marginaliziran položaj.

Bertoša, u skladu sa suvremenim feminističkim pristupima, problematizira jednoznačnu upotrebu kategorije roda u jeziku i u društvu, smatrajući da se pri opisivanju jezičnih promjena nužno pridružuje kontekstualno i performativno gledište. Sve ono što govorimo uvjetovano je kontekstom, dakle svaki jezični oblik koji odaberemo karakteristika je određene razgovorne situacije. U skladu s navedenim, i pitanje roda i njegove uloge u komunikaciji treba proučavati unutar konteksta. Analiziranjem različitih učinaka koje rod proizvodi u različitim komunikacijskim situacijama, feministička se lingvistika okreće pragmalingvistici i jezičnim iskazima, odnosno „performativnim činidbama rodnih identiteta…“ (Bertoša 2001: 66). Zapravo se želi istaknuti da različite jezične izvedbe rodno osjetljivih oblika, posebice ženskosti, mogu poticati jezične promjene, a time djelovati i na mijenjanje društvene zbilje koja, kao što je već

bilo navedeno, osigurava trajnost jezičnih promjena. Jezične izvedbe roda, određene kontekstom unutar kojeg se izvode, omogućavaju aktivnu i kreativnu jezičnu upotrebu koja govornicima omogućuje iskazivanje svog neslaganja s dominantnim, patrijarhalno oblikovanim jezičnim izrazima. U takvim se reakcijama na ustaljenu upotrebu jezika pronalazi ključ pružanja otpora muškoj dominaciji, odnosno ostvaruje se feministička ideja reforme unutar neravnopravnog jezika. Bertoša pružanje otpora dijeli u dvije kategorije prema svjesnosti poduzimanja same akcije. Nesvjesni je otpor realiziran različitim primjerima, bilo da je riječ o originalnim konstrukcijama, proizašlima iz danog trenutka, ili promjenama onih postojećih, poput korištenja različitih, posebice ne tako čestih, značenja određene riječi. Svjesne promjene uključuju jezičnu reformu koja, provodeći feministički ideal, želi izbrisati neravnopravnost u jeziku. Naime, jezik se nejednako odnosi prema muškarcima i ženama koje, pomoću niza seksističkih oblika, stavlja u podređen položaj. Takvo stanje treba promijeniti.

Bertoša se osvrće i na neutralnost muškog roda u hrvatskom jeziku, koji je već razmatran pri opisivanju Borićinog doprinosa hrvatskoj feminističkoj lingvistici i koji je očit znak rodne neravnopravnosti. Iako takve promjene traže postupnost djelovanja i dublje mijenjanje jezika, ne treba od njih odustati. Razlikovanje muškog i ženskog roda uvodi nove probleme u jezik jer postaju nedovoljne i neprikladne za transrodne osobe ili hermafrodite što ruši tezu o jeziku kao zajedničkom u nekoj društvenoj skupini. „Budući da je mogućnost izražavanja identiteta u jeziku bitna za svijest o vlastitoj različitosti u odnosu prema *mainstream* kulturi i za izgradnju svojeg identiteta i budući da, ako i postoji, zamjenica srednjeg roda ne može biti smatrana prikladnim izražajnim sredstvom, preostaje uvođenje nove, transrodne zamjenice kojom će *queer* osobe moći referirati na pripadnike svoje zajednice.“ (Bertoša 2001: 72). U leksiku se promjene brže događaju pa je lakše promijeniti seksističke jezične oblike. Rodno diskriminirajuće riječi mogu se ravnopravnom jeziku prilagoditi na različite načine, ili se izbacuju iz rječničkog fonda ili se zamjenjuju nekom drugom riječi. Također, izraz može ostati jednak, ali mu se značenje može prikazati pozitivnijim.

Iako prvenstveno teorijski razmatra feminističku lingvistiku, Bertoša se dotiče i nekoliko konkretnih problema u hrvatskom jeziku te predlaže načine njihova mijenjanja. Takav je slučaj s oslovljavanjem ženskih osoba iz poštovanja. Naime, zamjenica *Vi* uz sebe zahtjeva množinski

muški oblik glagola „… tako da zapravo obraćanje ženama iz poštovanja u (ili možda, prema) njihovu rodu postaje jezično nemoguće – ženi se je moguće obratiti samo u obliku muškog roda.“ (Bertoša 2001: 73). Takvi jezični oblici moraju se promijeniti kako bi se promijenio ženin položaj unutar jezika. Međutim, takve je oblike, zbog veze s muškim glagolskim oblikom, teže promijeniti. Lakše je s mocijskim parnjacima u hrvatskome jeziku, o kojima je već bilo riječi. I Bertoša proučava navedenu problematiku zalažući se, kao i ostale feminističke lingvistkinje, za zamjenjivanje sufiksa *-ica* pri tvorbi ženskih mocijskih parnjaka, koji uspostavlja vezi s tvorbom umanjenica, nekim od ostalih sufiksa za tvorbu ženskih oblika, poput *-inja* ili *-kinja*.

Na kraju, treba naglasiti osnovnu tezu Bertošina razmatranja rodnih neravnopravnosti u jeziku, a to je da nije dovoljno promijeniti jezik i njegove neodgovarajuće oblike, već se promjene moraju dogoditi i u društvu jer svaki predloženi i uneseni neutralni pojam u jeziku, unutar patrijarhalnog i diskriminacijskog konteksta, postaje seksistički. Naravno, to ne znači da treba prestati s predlaganjem jezičnih promjena i čekati bolje vrijeme jer, upućivanjem na neravnopravne oblike, postepeno se podiže svijest ljudi o rodnoj problematici, ali se ujedno pruža prostor za djelovanje i davanje prava glasa potlačenim skupinama.

2. 3. Hrvoja Heffer

Heffer se također bavi proučavanjem roda i njegovog utjecaja na hrvatski jezik. U skladu s ostalim hrvatskim radovima u okviru navedene problematike, Heffer problematici pristupa ponajprije teorijski te se bazira na opis uzroka rodnih neravnopravnosti u jeziku, analizirajući većinom društvenu proizvodnju i oblikovanje roda te hijerarhijsko određivanje odnosa unutar kategorije roda. U radu „Biološka i društvena kategorija roda u rodnoj teoriji i rodna teorija stereotipa” proučava pitanje roda i povezuje ga s hrvatskim jezikom. Obrazlažući razliku između roda i spola, Heffer napominje da „Društvena kategorija roda, dakle, obuhvaća spolno utemeljenu kategoriju, ali ne kao nepovredivu, rođenjem nametnutu stalnicu nego kao osobni gradbeni materijal koji se može *doraditi* ponašanjem i različitim ulogama koje društvo dodjeljuje svojim pripadnicama i pripadnicima.” (Heffer 2007: 167). Kategorija je roda predstavljena u skladu s ranijim Butlerinim proučavanjima roda kao nestalne i vrlo promjenjive kategorije bez jasnih granica koje ju postavljaju u odnos s drugom, suprotnom rodnom kategorijom.

Više je puta u ovom radu istaknuto kako učenjem govora postajemo članovi društva. Međutim, ulaskom u društvo, novim se pridošlicama pridodaju i rodne karakteristike koje se uvrštavaju i u njegovo jezično ponašanje. „Postajući jezično osposobljeni, učimo kako u govornoj zajednici „*proizvoditi* (engl. *do*)“ muškost (*masculinity*) ili ženskost (*femininity*)” (Heffer 2007: 168). Svojim jezičnim ponašanjem, prilagođenim nametnutim rodnim obilježjima, nesvjesno podržavamo i jačamo rodnu hijerarhiju društva. Stereotipna se jezična ponašanja približavaju određenom rodu, što zapravo nema nikakve veze s ljudskom autonomijom. Stalnim stvaranjem takvih ponašanja podupire se hijerarhijska struktura društva koja distancira rodne kategorije i koja, proizvodeći stereotipna rodna ponašanja, osigurava svoju trajnost.

U središtu je Hefferine rodne teorije i pobliže analiziranje stereotipa, odnosno načina na koji nastaju i koje su njihove posljedice. Heffer stereotip promatra kao jezično-društvenu činjenicu i kao dvojak proces spajanja jezika i društva. “S jedne strane, radi se o *stereotipizaciji,* procesu nastanka, rađanja (novoga) stereotipa kroz jezično-društvene okolnosti i praksu te *stereotipiziranju*, procesu praktične primjene udomaćenih stereotipa u komunikacijskoj praksi.” (Heffer 2007: 169). Za feminističku je lingvistiku zanimljivije proučavanje drugog značenja stereotipa kao procesa i okolnosti korištenja stereotipa u komunikaciji. Zašto se govornici odlučuju za korištenje određenog stereotipa? Koje su posljedice njihova odabira? Heffer na zanimljiv način opisuje nastanak pojedinog stereotipa u društvu, razdvajajući ga na tri ključna dijela: „Konkretno, proces stereotipiziranja mogli bismo okarakterizirati trima dimenzijama (nazovimo to skraćeno *3D stereotipa*): njegovom jezičnom, tj. leksičkom pojavnosti, društvenim okolnostima u kojima je nastao i u kojima ga se primjenjuje te psihološkim motrištem i stanjem, odnosno reakcijom govornika koji ga odabire i rabi u određenoj govornoj situaciji i onoga koji ga prima.” (Heffer 2007: 170). Nastanak stereotipa povezan je s trenutkom suočavanja pojedinca s novom pojavom koju, zbog različitih razloga, on ne usvoji potpuno, a praznine u usvajanju popunjava poznatim društveno-jezičnim izrazima, odnosno stereotipima ili izrazima nalik njima. „Ako se radi o potonjemu, taj bismo proizvod mogli nazvati *stereotipoidom*, točnije krnjim oblikom stereotipa, svojevrsnom „jezičnom stigmom“. (Heffer 2007: 170). Stereotipi različite osobe i njihove osobine svrstavaju u istu kategoriju, zanemarajući njihovu jedinstvenost. Okarakterizirajući neku osobu ili njezino ponašanje kao stereotip, osoba kao da gubi svoje karateristike i društveno se mjeri samo prema tom stereotipu. Time stereotipi počinju oblikovati

naše tumačenje svijeta. Naravno, stereotipi su povezani s jezikom. Ako određeni naziv, nastao kao posljedica stereotipa u društvu, uđe u jezik, postaje temelj za stvaranje novih neravnopravnosti u društvu i teško ih je promijeniti jer ih govornici smatraju istinitima. Kao što Bertoša naglašava, nužno je promijeniti jezično ponašanje pojedinaca, odnosno utjecati na njihove stavove u odnosu na jezik, a time će i sam jezik postati tolerantnijim jer neće stereotipi ulaziti u njega, a postojeći će se jezični oblici promijeniti, u skladu s društvenim promjenama.

2. 4. Povezivanje roda i (hrvatskog) jezika

Gordana Bosanac prvenstveno se ne bavi rodno obojenom neravnopravnošću u jeziku, ali implicitno se iz njezinog proučavanja položaja žene u društvu može iščitati njezino stajalište i ukazivanje na ženin marginaliziran položaj u kulturi. Temi muško – ženskih odnosa i neravnopravnosti Bosanac prilazi s filozofskoga gledišta ističući kako „Svaka suprotnost, protivurječje i protivnost, donoseći ili prikazujući odnos dviju jednako suprotstavljenih strana, predstavlja sliku sukoba, kontrarnosti, a prije svega razlike…“ (Bosanac 2010: 73). Bosanac u označavanju suprotstavljenih strana koristi termine Prvo i Drugo, koji, međusobno se suprotstavljajući, čine jedinstvo. Međutim, njihov odnos nije ravnopravan, odnosno Drugo gubi svoju vlastitost u odnosu na Prvo koji ga je pretvorio u svoju udvojenost. Iako takav odnos nema veze s urođenim osobinama Drugog koje bi ga osudile na marginaliziranost, on kao da prisilno u odnosu s Drugim, dakle u određenom kontekstu, dobiva promijenjen i podložan položaj. Problem kod suočavanja dvaju elemenata najčešće utemeljuje odnos nečega afirmativno određenoga i onoga drugog koje je, dakako, negativno određeno. Bosanac Prvo izjednačuje s muškim subjektom, a Drugo sa ženskim, a takva je podjela učvršćena i patrijarhalnom strukturom društva.. Spolna je razlika, naravno, prvenstveno predstavljena biološkom razlikom muškaraca i žena, ali se ne smije zanemariti njezina socijalna obojenost koja takvu razliku još više naglašava. Takva spolna nejednakost stvorila je različite društvene uloge jer u ljudskoj kulturi muškarci zauzimaju hijerarhijski prestižnija mjesta od žena, a takvo se stanje odrazilo i na jezik u kojemu žena ostaje Drugo, podređeno, pojam koji se izvodi iz pozitivnog muškog roda jer samo Drugo nema identiteta. Žena tako postaje ne-čovjek, odnosno čovjekova negativno obojena suprotnost. Jezik muškaraca shvaća se univerzalno i općenito, dok se žensko uplitanje u dominantni muški jezik prikazuje negativno, kao odstupanje od norme. To se može predstaviti na

primjeru mocijskih parnjaka. Muški mocijski parnjak je općenit, upotrebljiv u neutralnoj situaciji i ako se radi o muškarcu, dok se ženski mocijski parnjak upotrebljava samo uz ženske osobe, čak često ne i tada. Također, muški mocijski parnjak je osnovni oblik, iz njega se izvodi ženski koji se pokušava uklopiti u muško obojeni jezik, ali dodani sufiksi svjedoče o njegovoj sekundarnosti i izvedenosti.

Također, Bosanac naglašava kako žena utjelovljuje spolnu razliku, odnosno postaje razlika jer se njoj pripisuje spolnost, a ne muškarcu, smještajući ju time na nižu, primitivniju razinu. Spol postaje njezino primarno obilježavajući atribut. Navedeno je u skladu s razmišljanjima Borić koja, kako je prethodno već bilo napomenuto, proučava uvredljive izraze upućene ženama koje se promatra prvenstveno kao seksualni objekt. I jezični izrazi kojima je žena predstavljena kako u komunikaciju, tako i u kulturi općenito, odražavaju seksualnost kao žensko primarno obilježje.

U radu „Pojedinac, kultura, identitet“ proučava se kultura kao ljudski fenomen i kao njegova značajka te mjesta koja zauzimaju određeni pojedinci u njoj. Za kulturu se govori da „cjelokupnost i rezultat materijalnoga i duhovnoga proizvođenja i stvaralaštva (poiesis) te njihovih rezultata i tvorevina, kojima čovjek u povijesti namiruje svoje složene potrebe, tj. kultivira svoje življenje“ (Skledar 2010: 62). Kultura je, prema prethodnoj definiciji, zajednički rezultat svih onih koji u njezinom izgrađivanju sudjeluju i koji u njoj zadovoljavaju svoje potrebe. Dakle, kultura pripada njezinim članovima, a kako je rodna podjela dio te kulture, može se reći da pripada i muškarcima i ženama. Međutim, zašto su žene marginalizirane u tako oblikovanoj kulturi? Je li kultura nastala kao rezultat samo muškarčevih dostignuća i izgrađivanja? Odgovor na prethodno pitanje nikako ne može biti potvrdan jer su i žene, koliko god bile potlačene, morale dati određeni doprinos u izgrađivanju kulture, koja bi trebala, kao posljedica zajedničkog rada, biti oblikovana za zadovoljavanje potreba svih članova društva. No žene se ne osjećaju ugodno u kulturi kojoj pripadaju, kao ni suočene s jezikom pomoću kojeg moraju oblikovati svoja iskustva. „Zbog toga je (pojedinac) često razapet sukobom između individualne, subjektivne težnje za smislom i srećom s jedne strane, i ideala zajednice s druge, s kojima se može poistovjetiti, ali im se može i suprotstaviti, pa otuda i bunt i otpor prema kolektivnim zahtjevima, ustaljenome redu, priznatim vrednotama, pa i pobunama koja može biti

prometejska, revolucionarna, stvaralačka, ali i izraz nemoći, desperadovska i, kao takva, destruktivna“ (Skledar 2010: 58). Dakle, žene u tako oblikovanoj kulturi, posljedica koje je i jezik, mogu ostati vjerne sebi i svojim iskustvima i time se sve više udaljavati od patrijarhalno oblikovane kulture ili mogu prihvatiti ideal zajednice i pravila koja ona nudi, bez pokušaja da se postojeće stanje promijeni. Jezik upija ženin marginaliziran položaj u društvu i projicira ga u svojim oblicima, jačajući time podređenost žene. Kao zatvoreni krug, žena, da bi promijenila svoj položaj u društvu, mora mijenjati jezik, a kako bi promijenila jezik, mora mijenjati stanje u društvu.

U priručniku „Rodna perspektiva u politici i praksi“ autorice se također osvrću na dominantnu muškarčevu ulogu u kulturi, posebice se osvrćući na dominaciju u jeziku, kao refleksiji i posljedici patrijarhalne kulture. „Jezik, način razmišljanja i komuniciranja s drugima ostvaruje i utjelovljuje mušku dominaciju. Ono što je u jeziku muško općenito je osnovno, a ono što je žensko je sporedno i/ili neodobravano. „Rječnik hrvatskog jezika“ kaže da je žena osoba po spolu suprotna muškarcu, a muškarca definira kao odraslu osobu muškog spola…“ (Cesar i dr. 2005: 26). Dakle, ženino je osnovno obilježje njezina suprotnost s muškarcem, dok u njegovu definiciju ona uopće nije uključena. Muškarac je, kao pojam, ključan u definiciji žene, dok je žena potpuno nebitna u definiciji muškarca. On je predstavljen cjelovitim identitetom, a njezin proizlazi iz njegovog. Takvim prikazom rodno oblikovanih subjekata unaprijed se njihov odnos određuje kao hijerarhijski. Naravno, u prikazanu kategoriju jezične neravnopravnosti ulaze i već ranije spomenuti mocijski parnjaci u kojima su muški mocijski parnjaci osnovni, a ženski tek izvedeni oblici. Treba spomenuti i učestale jezične oblike koji se karakteristično i tradicijski pripisuju pojedinom rodu, poput rodno obojenog zanimanja kućanice. Šireći se i jačajući u društvu, rodna obojenost tih zanimanja postaje sve veća, kao da njihovi parnjaci ni ne postoje. Dio su jezične rodne nejednakosti i oslovljavanje žena prema bračnom statusu, poput *gospođa* ili *gospođica*, dok je kod muškaraca bračni status irelevantan, na što je ranije upozorila i Lakoff koja je opisivala rodnu nejednakost u engleskom jeziku. Prikazani su oblici dokaz rodne neravnopravnosti u hrvatskome jeziku, iako predstavljaju samo njezin manji dio, koja ne može niti izbrisana dokle god ovakav jezik, ne samo da odražava naše viđenje svijeta i kulture koja nas okružuje, već ju i proizvodi i jača. „Muška se dominacija pojavljuje na svim nivoima kulture i u

svakodnevnim interakcijama, prenosi se s generacije na generaciju kroz dijeljenje sistema simbola, uključujući jezik, religiju i medije.“ (Cesar i dr. 2005: 23).

Svojedobno je bila aktualna u javnosti rasprava pokrenuta zbog neujednačenosti onoga što se propisuje zakonom s njegovim provođenjem u praksi. Ženska mreža Hrvatske objavila je *Zahtjev za pokretanje ispitivanja ustavnosti i zakonitosti Nacionalne klasifikacije zanimanja* kako bi ukazala na nepovoljan položaj žene u društvu, često shvaćene kao manje vrijedne od muškarca, što se očituje i u jezičnim oblicima. Naime, *Nacionalna klasifikacija zanimanja* ponudila je popis zanimanja u prvom licu množine ispod kojih su nabrojana odgovarajuća pojedinačna zanimanja u prvom licu jednine. Sve su skupine zanimanja navedene u muškom rodu, što ne bi bilo sporno da sljedeća zanimanja nisu navedena u ženskom rodu, iako imaju ekvivalent u muškom rodu: *medicinske sestre, primalje, tajnice, zrakoplovna domaćice, domaćice, kućne pomoćnice, vezilje, pralje i glačarice*. Dakle, jedan službeni dokument, ne samo da podržava, već i promiče stereotipe o muškim i ženskim zanimanjima što neosporno potiče diskriminaciju pri zapošljavanju.

Sve društvene pojave odražavaju se i u jeziku, pa tako i (ne)ravnopravnost spolova. „Jezik je tijekom povijesti, u manjoj ili većoj mjeri, odražavao društvenu dominaciju muškoga spola te su mnogi oblici kojima se žene nepovoljno ili diskriminacijski tretiraju u jezik ušli prešutno i neprimjetno i postali pojava o kojoj se tek odnedavna počelo raspravljati.“ (Kuna-Varga 2009: 179).

3. Završna razmatranja

U radu su prikazane različite rodne teorije koje kritiziraju postojeći jezik smatrajući da učvršćuje ženin marginalizirani položaj u društvu. Sve se teorije slažu da je nužna promjena, odnosno sve teorije teže jeziku koji će obuhvatiti i ženska iskustva, koji će im omogućiti iskazivanje njihove prave prirode i učiniti ih ravnopravnima. Međutim, kako postići promjenu jezika? Najprije, proučavanje jezika treba biti više usmjereno na praktične regulacije jezika i njegovih izraza, odnosno na konkretnu jezičnu primjenu. „More importantly, we must find new ways to perceive our world and new words and descriptions for articulating those perceptions." (Penelope 1990: 236). Usmjeravanjem istraživanja na kontekstualno obojena obraćanja sugovornicima u određenim situacijama, feminističke će lingvistkinje zasigurno postići više u promicanju tolerantnog jezika nego apstraktnim teorijama o uzrocima muške dominacije u jeziku i u društvu. Ako feministkinje muškarcima pripisuju oblikovanje jezika i njegovu gotovo mitološku i nadnaravnu prirodu, tada one zapravo govore da se ništa ne može poduzeti protiv tako moćnog i dugogodišnje dominantnog sustava. Tada su svi njihovi radovi uzaludni. Međutim, ako se kontrola jezika od strane muškaraca gleda kao dio njihove socijalne, političke i ekonomske kontrole društva, tada se ta kontrola može promijeniti jer je posljedica trenutne organizacije društva. Sadašnjem stanju ništa ne garantira da će ostati vječno dominantno. Prema takvom gledištu, radovi feministkinja su i te kako dobrodošli jer će ubrzati i pospješiti promjenu odnosa dominantnih i potlačenih grupa. "But patriarchal discourse has only the power we give it. Yes, we can passively accept patriarchal messages, but we can also become an active, critical, laughing audience." (Penelope 1990: 236).

Jezične teorije koje se baziraju na distinkciju među rodovima pokazuju kompleksnost jezičnih značenja i, na neki način, jezičnu ne-zatvorenost. Ne treba mijenjati jezik, odnosno sustav koji omogućuje različita značenja, koji je zapravo i nemoguće promijeniti. Radije treba pažnju usmjeriti na mijenjanje socijalnog i političkog konteksta koji oblikuje jezik i njegovu primjenu. „No, „intervencijom u jezik" toj se promjeni pomaže. Treba učiniti napor da se dnevno mijenja jezik, na isti način kako to radi Centar za ženske studije promičući rodno osjetljiv jezik ili kako je to nedavno napravio Ured pravobraniteljice za ravnopravnost spolova tražeći da se u oglasima za nova radna mjesta ravnopravno uz muški rod za tražena zanimanja stavlja i

ženski…“ (Borić 2004: 28). Dakle, treba mijenjati jezik i time oslabljivati stereotipe koji će, bez jezične potpore, postupno nestajati.

„In our efforts to gain some measure of control over our lives, woman have gone along with perpetuating men's absurd descriptions of English and the rules that keep everyone but white men powerless and invisible.“ (Penelope 1990: 16). Istina je da se jezik već mijenjao prema feminističkim nastojanjima za brisanjem seksističkih oblika. Sve je češće navođenje ženskih mocijskih parnjaka, a čak se postepeno proširuje svijest o nepodobnosti sufiksa *-ica*. Međutim, još je dug put potreban za ostvarenje potpuno ravnopravnog jezika. Treba ljude osvijestiti da imaju mogućnost odbijanja korištenja rodno neravnopravnog jezika. „If woman are to change the ways we perceive ourselves as well as the context of our lives, we must first understand what our situation is and how patriarchal languages perpetuate our state of oppression.“ (Penelope 1990: 67). Ako shvatimo našu moć utjecaja na jezik i njegovo trenutno oblikovanje, moći ćemo reći ne diskriminacijskim oblicima koji, bez potpore govornika, neće opstati u jeziku. Logično je da se muškarci odupiru takvim jezičnim promjenama jer im postojeće stanje osigurava dominaciju i viši hijerarhijski status. No što je sa ženskim željama? Ne treba pristati na nešto što ih podređuje, već se moraju boriti za isticanje ženskih oblika i iskustava u jeziku, dakle za vlastitu vidljivost koja će im osigurati ravnopravnost. Treba spomenuti i izdavanje feminističkih rječnika i priručnika koji pokušavaju istaknuti mogućnost zamjene diskriminacijskih i neodgovarajućih riječi rodno ravnopravnima. Međutim, takvi radovi su bliski samo onima koje ionako zanima rodna problematika, dok će prosječni govornik rijetko posegnuti za feminističkim rječnikom. Iako s ciljem promicanja jednakosti, takvi priručnici ostaju zatvoreni u uskom krugu stručnjaka, dok većina govornika ostaje u patrijarhalno oblikovanom jeziku.

Dakle, treba težiti promjenama u jeziku, kako zbog potlačenih grupa kojima se daje prostor za borbu za vlastita prava, tako i zbog osvještavanja ljudi o diskriminacijskim oblicima koje koriste jer ih većina nije svjesna. Također, ljudi bi zamjenjivali seksističke i stereotipne oblike ako bi imali predloženu odgovarajuću zamjenu za riječ koju žele koristiti i upravo se u tome vidi važnost feminističkih jezičnih proučavanja.

Zaključak

Rad je prikazao najpoznatije opise jezika u odnosu prema rodnim opozicijama te ukazao na najvažnije točke proučavanja feminističke lingvistike. Feministički usmjerene lingvistkinje u svojim radovima ukazuju na velik broj diskriminacijskih jezičnih oblika, odnosno pokušavaju zamijeniti seksističke jezične izraze primjerenijima. Unutar feminističke lingvistike pojavljuje se velik broj različitih pristupa, od kojih su neki usmjereni na konkretan opis jezičnih problema, poput Lakoff i Tannen, dok su neki radovi usmjereni na apstraktnija razmatranja jezika i koji se povezuju s psihoanalizom kako bi otkrili najranije stadije ljudskog usvajanja govora i rodnih uloga, poput Kristeve i Irigaray. Ono što je zajedničko svim pristupima feminističke lingvistike pitanje je položaja žene u jeziku, odnosno oblici kojima je ona predstavljena u jeziku, ali i kako ona sama upotrebljava taj jezik. Najvažnije pitanje feminističke lingvistike odnosi se na (ne)postojanje ženskog jezika. Čine li pristojniji izrazi, primjećivanje detalja, preciznost opisa i podržavanje sugovornikovih dužih objašnjenja jezični sustav koji stoji u opoziciji prema dominantnom muškom jeziku? Mogu li se uopće različiti govornici u različitim kontekstima i s različitim jezičnim navikama ugrubo podijeliti na dva rodno obojena jezična sustava, u krajnjoj linija i na rodne kategorije općenito? Iako su ovim radom prikazane i teorije koje podržavaju podjelu na muški i ženski jezik, one zapravo ne nude niti jedan dokaz koji bi potvrdio takvu podjelu. Neka istraživanja podupiru takve teorije, druga ih opovrgavaju što samo znači da se ne može sa sigurnošću utvrditi što je karakteristika ženskoga govora, a što muškoga. Kako ne postoje jasni kriteriji, i sama se podjela dovodi u pitanje. Ono što se navodi kao razlika kod muških i ženskih govornika zapravo su razlike uvjetovane društvenim hijerarhijskim položajem članova komunikacije, ali i određenim kontekstom jer se pripisivane karakteristike ženskog razgovora razlikuju u različitim kulturama, što onemogućava preciznu i jasnu definiciju ženskog jezika.

Jedan je od najčešćih jezičnih problema koje feminističke lingvistkinje opisuju i diskriminacijsko oslovljavanje žena prema njihovom bračnom statusu. Takvi se jezični oblici mogu zamijeniti bračno neutralnim oblikom, kakvi se koriste pri oslovljavanju muškaraca, ali uz prijedloge lingvista i lingvistkinja nužno je promijeniti i jezične navike govornika kako bi se jezični prijedlozi zadržali u društvu. U skupinu lakše promjenjivih diskriminacijskih oblika ulaze

i mocijski parnjaci. Rodna se neravnopravnost u mocijskoj tvorbi očituje u dva oblika. Prvi se odnosi na nepostojanje i/ili na nekorištenje ženskih mocijskih parnjaka za prestižna zanimanja, odnosno na učestalu upotrebu ženskih oblika kad se radi o hijerarhijski nižim zanimanjima. Drugi se oblik diskriminacije odnosi na sufikse kojima se tvore ženski mocijski parnjaci, ponajprije na sufiks *-ica* koji feministkinje žele zamijeniti drugim sufiksima jer tvorbu ženskih zanimanja povezuje s tvorbom umanjenica. U jeziku postoje i diskriminacijski oblici čije je mijenjanje otežano jer su utkani u osnovna jezična pravila. Tako će se u jeziku teže promijeniti podložnost ženskog roda u odnosu na općenitost muškog, ali postupnim promjenama jezik će postati ravnopravniji i težiti izbacivanju svih oblika diskriminacije. Također, većina se feminističkih jezičnih teorija bavi i problemom obraćanja ženama u rodno mješovitim grupama jer se muškim oblicima obraćanja žene predstavljaju kao manje vrijedni sugovornici i time učvršćuju svoj podređen društveni položaj.

Feminističke lingvistkinje ženama u korištenju dominantnim jezičnim sustavom ostavljaju dvije mogućnosti, odnosno šutnju i odustajanje od izražavanja vlastitih iskustava u jeziku koji ih marginalizira ili preuzimanje i korištenje diskriminacijskog jezika. U prvom se slučaju žene izoliraju i povlače iz društva, a u drugom slučaju podržavaju diskriminaciju i svoj podređen položaj u društvu i u jeziku. Međutim, postoji i treća mogućnost, a to je borba protiv patrijarhalnog društva i ukazivanje na diskriminacijske jezične oblike koji se moraju promijeniti kako bi se postigla potpuna ravnopravnost rodova. Jedino će tako žene potvrditi svoju pripadnost društvu, a neće prihvatiti društvenu hijerarhiju koja ih marginalizira.

Vidljivo je da se jezik ne odnosi ravnopravno prema muškom i ženskom rodu. Dominacija muškaraca u jeziku posljedica je njihove dominacije u društvu, ali i osiguravatelj nepromijenjenosti takvog stanja. Međutim, jezik se može promatrati i kao oružje u borbi protiv diskriminacije rodova, odnosno kao zagovaratelj ravnopravnijih društvenih odnosa. No nije dovoljno mijenjati samo jezik jer i neutralne riječi uvrštene u diskriminacijski jezik postaju promicatelji neravnopravnosti, odnosno postaju seksualno obojene. Ipak, ukazivanjem na seksističke jezične oblike pomaže se u razotkrivanju društvene neravnopravnosti među rodovima što je važno za potpuno uklanjanje diskriminacije iz društva i da se žene promatraju kao članovi

iste hijerarhijske razine kao muškarci. Izbacivanjem seksizama i stereotipa iz jezika govornici se osvještavaju i usmjeravaju prema konstruiranju ravnopravnijih društvenih odnosa.

Na kraju, treba postaviti najvažnije pitanje – može li se uopće postojeće stanje u društvu i jeziku promijeniti? Autorice rodno-jezičnih teorija vjeruju da može, uz zajedničko mijenjanje društva i jezika kao njegove refleksije. Važno je utvrditi ravnopravne položaje sugovornika u komunikaciji koji će oblikovati ravnopravnije odnose u kulturi, a ravnopravna će kultura onemogućiti korištenje diskriminacijskih jezičnih oblika. U skladu s prethodnim, lingvistika mora interdisciplinarno proučavati rodno-jezičnu problematiku, odnosno povezati se sa sociologijom, antropologijom i psihologijom. Nužno je djelomično srušiti instituciju heteroseksualnosti i umjetne opozicije koje ona proizvodi kako se žena ne bi definirala u odnosu na muškarca, ali i kako bi u jeziku svoje mjesto pronašle osobe koje ne ulaze u kategorije muškog i ženskog roda. Brisanjem rodnih opozicija, ili bar smanjenjem njihova naglašavanja nestat će i diskriminacija među rodovima u međusobnim odnosima. S jedne strane, jezik je kontekstualan i na njega djeluju promjene u društvu koje teže toleranciji i ravnopravnosti, a s druge strane, ukazivanjem na diskriminacijske oblike i davanjem mogućnosti njihove zamjene ubrzavaju se društvene promjene te se pokazuju načini prevladavanja diskriminacije.

Literatura

1. Anić, Vladimir: 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber: Zagreb

2. Barada, Valerija: Jelavić, Željka: 2004. *Uostalom, diskriminaciju treba dokinuti!: priručnik za analizu rodnih stereotipa*, Centar za ženske studije: Zagreb

3. Barić, Eugenija; Hudeček, Lana; Koharević, Nebojša; Lončarić, Mijo; Lukenda, Marko; Mamić, Mile; Mihaljević, Milica; Šarić, Ljiljana; Švaćko, Vanja; Vukojević, Luka; Zečević, Vesna; Žagar, Mateo: 1999. *Hrvatski jezični savjetnik*, Institut za hrvatski jezik i književnost: Zagreb

4. Bertoša, Mislava: 2001. *Jezične promjene i feministička kritika jezika*, Revija za sociologiju, br. 32, No 1-2, str. 63- 75

5. Bertoša, Mislava: 2002. *Feminizam u lingvistici- lingvistika u feminizmu: odabrane teme,* Suvremena lingvistika, br. 51/ 52, str. 283- 286

6. Butler, Judith: 2000. *Nevolje s rodom: Feminizam i subverzija identiteta*, Ženska infoteka: Zagreb

7. Cameron, Deborah: 1992. *Feminism and linguistic theory*, Palgrave: Hampshire/ New York

8. Cameron, Deborah: Kulick, Don: 2008. *Language and sexuality,* Cambridge University Press: Cambridge

9. Cesar, Sanja: Gospočić, Anamarija: Ćorić, Gordana: Ivanković Knežević, Katarina: Obradović- Dragišić, Gordana: Tomić- Koludrović, Inga: 2005. *Rodna perspektiva u politici i praksi*, CESI: Zagreb

10. Đurić, Dubravka: 2009. *Teorija, rod, poezija*, Orion-art: Beograd

11. Eckert, Penelope: McConnell- Ginet, Sally: 2003. *Language and Gender*, Cambridge University Press: Cambridge

12. Filipović, Nikolina: Pavičić, Ruža: Kolak, Spomenka: *Feminizam i psihoanaliza - Bracha Ettinger, Julija Kristeva, Donna Orange*, na: http://psihoterapija.com.hr/index.php/tribine/210-feminizam-i-psihoanaliza-bracha-ettinger-julija-kristeva-donna-orange.html (31. 5. 2012.)

13. Ham, Sanda: 2008. *Dodijeljene Šreterove nagrade za najbolju novu hrvatsku riječ u 2007*., Jezik, god. 55., br. 3, Hrvatsko filološko društvo: Zagreb, str. 107- 109

14. Heffer, Hrvoja: 2007. *Biološka i društvena kategorija roda u rodnoj teoriji i rodna teorija stereotipa*, Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje: Zagreb, knj. 33, str. 165- 175

15. Hooks, Bell: 2004. *Feminizam je za sve: strastvena politika*, Centar za ženske studije: Zagreb

16. Jozić, Ivana; Rakovac, Alisa M., 2008. *Frekvencija i funkcija mocijskih parnjaka u novinskom diskurzu*, Lingvistika javne komunikacije, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku: Zagreb

17. Kašić, Biljana: Marijan, Janja: Pešut, Jasminka: 2005. *Vodič prema politici rodne jednakosti: izazovi i mogućnosti*, Centar za ženske studije: Zagreb

18. Kodrnja, Jasenka: Savić, Svenka: Slapšak, Svetlana, 2010. *Kultura, drugi, žene*, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Hrvatsko filološko društvo, Plejada: Zagreb

19. Kuna, Branko: 2009. *Uljudnost i njezini učinci u komunikaciji*, Lingua Montenegrina, br. 3, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje «Vojislav P. Nikčević»: Cetinje, str. 81-93

20. Kuna, Dubravka; Varga, Mirna: 2009. *Rodna osjetljivost u hrvatskom i engleskom jeziku*, Strani jezici, br. 2, str. 179-188

21. Lakoff, Robin: 1973. *Language and Woman's Place*, Language in Society, Vol. 2, No. 1, Cambridge University Press: Cambridge, str. 45- 80

22. Newman, Matthew L.: Groom, Carla J.: Handelman, Lori D.: Pennebaker, James W.: 2008. *Gender Differences in Language Use: An Analysis of 14,000 Text Samples*, na: http://homepage.psy.utexas.edu/homepage/faculty/pennebaker/reprints/NewmanSexDif2007.pdf (31. 5. 2012)

23. Oliver, Kelly: *Kristeva i feminizam*, na: http://www.okf-cetinje.org/OKF-Keli-Oliver-Kristeva-i-feminizam_550_1 (31. 5. 2012)

24. Penelope, Julia: 1990. *Speaking Freely: unlearning the lies of the fathers' tongues*, Teachers College Press, Teachers College, Columbia University: New York/ London

25. Pinter, Kornelija: 2011. *Spol/rod između teorije uljudnosti i feminističke lingvistike*, god. V, br. 5, Nova Croatica: Zagreb, str. 385- 400

26. Savić, Svenka: 1989. *Kultura – pol – jezik*, Feminističke sveske, 11-12, Autonomni ženski centar: Beograd, str. 113-130

27. Savić, Svenka: 1989. *Žena sakrivena jezikom medija: kodeks neseksističke upotrebe jezika,* Ženske studije, 10, Centar za ženske studije: Beograd, str. 89-132

28. Savić, Svenka: 1995. *Jezik i pol (I), Istraživanja u svetu*, Ženske studije 1, Centar za ženske studije: Beograd, str. 150-169

29. Savić, Svenka: 1995. *Jezik i pol (II), Istraživanja kod nas*, Ženske studije, 2-3, Centar za Ženske studije: Beograd, str. 228- 244

30. Savić, Svenka: Čanak, Marijana: Mitro, Veronika: Štasni, Gordana: 2009. *Rod i jezik*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja: Novi sad

31. Tannen, Deborah: 1998. *Ti to baš ne razumiješ, žene i muškarci u razgovoru*, IZVORI: Zagreb

32. Walter, Natasha: 2011. *Žive lutke: povratak seksizma*, Algoritam: Zagreb

33. Zoričić, Ivan: 1998. *Hrvatski u praksi*, ZN ŽAKAN JURI: Pula

Sadržaj

Sažetak……1

Uvod……2

1. Rodno-jezične teorije u svijetu……5

1. 1. Robin Lakoff……...7

1. 2. Utjecaj i kritika Lacana……...14

1. 3. Monique Wittig……...19

1. 4. Radikalne feminističke lingvističke teorije……20

1. 5. Roy Harris……...23

1. 6. Deborah Tannen……..24

1. 7. Svenka Savić……...30

2. Odraz feminističke lingvistike u Hrvatskoj……33

2. 1. Rada Borić……...33

2. 2. Mislava Bertoša……...37

2. 3. Hrvoja Heffer……..40

2. 4. Povezivanje roda i (hrvatskog) jezika……..42

3. Završna razmatranja……46

Zaključak……..48

Literatura……..51

Sadržaj……..54